KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 6

OBSAH

RUŽIČKA, J.: Modálna vetná konštrukcia *bolo počuť niečo* 193
RÍSOVÁ, E.: O jazyku rozhlasového seriálu *Čo nového, Beličkovci?* 198
SLANČOVÁ, D.: Osobitosti eseje ako žánru 204
DVONČ, L.: Interpunkčné znamienka v spisovnej slovenčine 208

Diskusie

Ako nazvať obľúbenú detskú hračku? G. Horák . . . 213

Rozličnosti

Sobáš, sobášny — svadba, svadobný. E. Smiešková . 215
Nové slová s predponou *disko-*. J. Horecký 217

Správy a posudky

O návrhoch na reformu nemeckého pravopisu. Š. Michalus. 218
Poznámky k interpunkcii v texte jedného odborného prekladu. F. Kočiš. 221

Spytovali ste sa

Vedľajšia veta so spojkou takže. J. Ružička 224

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 6

Modálna vetná konštrukcia bolo počuť niečo

JOZEF RUŽIČKA

1. Medzi modálnymi vetnými konštrukciami zaujíma dôležité miesto vetná konštrukcia so slovesami zmyslového vnímania. V tejo konštrukcii pociťujeme modálny význam možnosti (posibility), ktorý sa však osobitným slovom ani gramatickým tvarom nevyjadruje. Predpokladá sa elipsa modálneho slova *možno.* Táto elipsa modálneho slova je však ustálená, takže hovoríme o gramatickej elipse. Z predpokladaného gramaticky jednočlenného vetného útvaru *bolo možno počuť niečo* vznikla jednočlenná veta *bolo počuť niečo,* ako sa to naznačuje v novších opisoch gramatickej stavby slovenčiny (Pauliny, 1981). Doterajšie rozbory tejto vetnej konštrukcie však nie sú ani úplné, ani presné (Oravec, 1978; Ružička, 1956).

2. Najprv si treba všimnúť sloveso *byť,* ktoré tvorí prvú zložku tejto vetnej konštrukcie. Obyčajne sa pokladá za sponu (sponové sloveso), ktorou sa vyjadrujú kategórie času a spôsobu. Uvažuje sa teda o tvaroch *(je), bolo, bude, bolo by, nie je, nebolo, nebude, nebolo by.* Vcelku je to tak, ale treba podčiarknuť, že tvary prítomného času, budúceho času a podmieňovacieho spôsobu *(je, bude, bolo by/nie je, nebude, nebolo by)* sa vyskytujú veľmi zriedka. Zostáva teda iba tvar minulého času ako bežný. Príklady:

A v okamžiku sa spustil lejak, že *nebolo vidieť* ani na krok. (Mináč) — Ona ho pohltila celého, že mu ani čiapky *nebolo vidieť.* (Jašík) — Nič nepovedal, lenže vstal, vymotal sa zo stajne a *bolo* mu *počuť* kroky cez dvor. (Hronský) — Pohla sa iba potom, keď bol ďaleko a vôbec ho *nebolo počuť.* (Hronský) — Stromy ticho popukávali. *Bolo* ich *počuť.* (Šikula) — Ani na Alpárovi *nebolo badať* žiadnu podráždenosť. (Švantner) — *Bolo vidieť,* že

sa mu nechce do rozprávania. (Mináč) — Onedlho v povetrí *bolo cítiť* pach spálenej srsti a mäsa. (Moric)

Tvar budúceno času typu *bude vidieť* sa používa veľmi zriedkavo, hoci tu niet nijakej gramatickej prekážky. Napríklad:

Radšej choďte bosá. Vo vlaku to ani *nebude vidieť*. (Chudoba) — Zajtrajšie zatmenie *bude* súčasne *vidieť* v celej Európe, Ázii a Afrike, koniec zatmenia *bude vidieť* tiež na východe Severnej a Južnej Ameriky. (tlač) — A potom *bude* jeho vôňu *cítiť* až hlboko v jaskyni. (Moric)

Aj tvar podmieňovacieho spôsobu je takisto pomerne zriedkavý, hoci ani tu niet nijakej gramatickej prekážky. Príklad:

A najmä *nebolo* ho *vídať* preto, lebo sám tak chcel, aby ho *vídať nebolo*. (Hronský) — *Bolo by ho vidieť*, keby nebola taká hmla. (úzus)

Na vyjadrenie prítomného času sa používa sám infinitív plnovýznamového slovesa typu *vidieť/nevidieť*. Príklady:

Marta, v krbe sotva *vidieť* plamienka, a mňa tak mrazí. (Letz) — Temer ho *nevidieť* medzi riečnymi zvariakmi. (Hečko) — V jeho hlase *badať* ľútosť nad otcom. (Mináč) — V doline *nebadať* ani najmenší pohyb. (tlač)

V týchto prípadoch možno hovoriť o nulovej spone, lebo za istých okolností sa spona používa. Ide o začlenenie výpovede do textu, najmä však o umiestnenie vetného dôrazu. Príklad:

— *Nie je* na mne *vidieť*, že som plakala?... — Nie veľmi. Ale zato *je* to dosť *vidieť*. (Šikula)

Zriedkavo sa používa aj sponové sloveso *bývať*. Príklad:

A napokon pád, ktorý *býva* i *počuť*. (Šikula)

3. Druhú zložku modálnej vetnej konštrukcie tvoria osobné slovesá zmyslového vnímania. Je to uzavretý sémantický okruh slovies, ktoré sa často používajú aj v dvojčlenných vetách, ktoré samozrejme nemajú implicitný modálny význam. Zaujímavé sú prípady, keď sa popri sebe používajú vety obidvoch druhov, napríklad:

Posadím sa. Načúvam. Spočiatku *nepočuť nič*, ale potom i ja čosi začujem. Nezdá sa, že by to boli kroky, no *čosi* predsa *počuť*. (Šikula)

Tieto osobné slovesá zmyslového vnímania sa používajú aj vo vetách s osobným i neosobným modálnym výrazom, ako je modálne

sloveso, zvratný tvar typu *dá sa* alebo modálna vetná príslovka *možno*. Príklady:

Čosi mravčalo, čosi vravelo, ale odpovediam *rozumieť* nemohol. (Jašík) — Skoro *som nevládala rozoznať*, či to bzučí ona, alebo moje myšlienky. (Čepčeková) — A to *sa dá aj vidieť?* (Jašík) — Múdry človek sa všade poobzerá, kde *sa dá* niečo *vidieť*. (Hronský) — Za dedinou zbadál, aká je dedina hlučná, lebo tu *sa* to *dalo* lepšie *badať*... (Hronský) — Tu *sa* už *dá dýchať*, tu *sa* už *dá hľadieť a vidieť*. (Jašík) — Kde je ešte kraj, kde *možno vidieť* pokope toľko zázrakov? (Jašík) — A z cesty *nedalo sa rozoznať* nič. (Hronský) — I dneska *možno vidieť* celé chvalovecké panstvo pri víne a pri kartách. (Jégé) — Tvár, nakoľko ju zboku *možno rozoznať*, je vráskovitá, ale prívetivá a dobrosrdečná... (Kukučín) — Dom bol naozajstný dom, nie biedna chalupa, akú tu na vrchoch *možno* najčastejšie *vidieť*... (Mináč) — Potom zaprašťali schody na povalu a jasne *bolo možno rozoznať* ťažké kroky zo stupňa na stupeň. (Ondrejov)

V tejto modálnej vetnej konštrukcii sa používajú osobné slovesá vyjadrujúce (pasívne) vnímanie zmyslom (zrakom, sluchom, čuchom, hmatom a ňuchom). Sú to základné slovesá zmyslového vnímania (verba percipiendi), ktorých význam sa dobre znáša s modálnym významom možnosti (posibility). Infinitív sa v tejto konštrukcii vysvetľuje elidovaním modálneho výrazu možno: *bolo možno vidieť* > *bolo vidieť*. Tak vznikla vetná konštrukcia s implicitným modálnym významom.

Do tejto skupiny základných slovies pasívneho zmyslového vnímania patria najmä slovesá *vidieť, počuť, cítiť* (a ich záporné tvary). Tie sú najčastejšie. Príklady:

Ale nič *nebolo vidieť*, dolina bola mĺkva, zívala nudou. (Mináč) — Tu sa treba báť i vo dne, nielen v noci, keď *nevidieť* ani pod nohy. (Hečko) — Napravo od cesty, takmer pod násypom, *bolo vidieť* širokú a hlbokú stavebnú jamu. (Habaj) — Netreba ani veľa skúmať, na prvý pohľad *vidieť*, čo sa deje vo vnútri jedného každého. (Hečko) — Patrí mu voz, patria mu kone, ale *nevidieť*, že by mal z toho radosť. (Jašík) — Dolu v doline *počuť* hlasy. Približujú sa... (Mináč) — Odpovede *nepočuť*. (Urban) — A *nepočuť* nič ani v nočnej krajine a tiež *nevidieť*, že by sa v nej niečo hýbalo. (Jašík) — Jej piesne nikdy *nebolo počuť* z úst iného človeka. (Ondrejov) — *Bolo počuť* šušťanie tenkého, tichého, letného dažďa v listoch gaštanov... (Jesenský) — „Nie" odpovie ticho, že sotva *počuť*. (Hečko) — Všade *cítiť* prichodiacu jar. (Horák) — Na všetkom *cítiť* tlak počínajúceho zániku. (Mináč) — Z jeho pohybu *vycítiť*, čo by povedal rečník, keby ožil odrazu. (Kukučín) — Dlho do noci bolo *cítiť* otrasy zeme. (tlač) — Veď to tabakom ani *necítiť!* (Šikula)

Aj niektoré iné slovesá zmyslového vnímania patria do tejto sémantickej skupiny, ktorá je ináč základným predpokladom existencie analyzovanej vetnej konštrukcie. Sú to napríklad slovesá *vidať, čuť,*

slýchať, chyrovať, tušiť, badať, poznať, rozoznať. K nim sa zaraďuje aj sloveso *rozumieť.* Príklady:

A najmä *nebolo* ho *vidať* preto, lebo sám tak chcel, aby ho *vidať nebolo.* (Hronský) — Také hromadlice *vidať* na kysuckých kopcoch a je ich bezpočet. (Jašík) — Dosť ju *bolo vidať*, ako sa na zámok vrátila. (Hronský) — *Čuť* iba vietor, ktorý sa kĺže po sokorcoch smrekov. (Jašík) — Spevu, hlasu *neslýchať*, len čo vietor duje... (Botto) — Ani *nechyrovať* o ňom, kde je. (Hronský) — Hlas je tiež nežný, ani *netušiť* v ňom drsnosť, ktorá sa ho často zmocňuje... (Kukučín) — V jeho hlase *badať* ľútosť nad otcom. (Miná č) — Po chvíli už jasne *rozoznať*, sú dvaja... (Miná č) — Oba kusy jeho odevu také sú už zodraté a zaplátané, že veru *nerozoznať*, či sú suché alebo mokré. (Hečko) — Aj podľa toho *poznať* skutočného majstra. (Šikula) — Vydáva len zvuky, v ktorých *nerozpoznať* ani jediného slova. (Švantner) — Tomu už *rozumieť*, to je už jasné ako zrkadlo. (Hečko) — I šepce čosi, čomu *nerozumieť*. (Hečko) — Telkiza čosi zašeptala, ale *nebolo rozumieť*. (Figuli) — Cudziemu smiechu niekedy ťažko *rozumieť*. (Šikula)

Osobitne treba upozorniť na to, že jednočlenné vety tohto typu sa používajú najviac v beletrii (ako o tom svedčia aj uvedené príklady) a v dennej tlači, oveľa zriedkavejšie v odbornom štýle. Príklady:

Pri zhoršení ochorenia s príznakmi, aké *vidať* pri prudkom zápale, je aj liečenie také ako pri akútnom zápale. (Finďo) — *Badať* to zo všetkých jeho vystúpení. (Pauliny) — Až v druhej polovici XIV. storočia *možno badať* v niektorých mestách Uhorska prudké vnútorné zápasy. (Dubnický)

Ako pomoc pre školskú prax treba poznamenať, že pri uvedených slovách zmyslového vnímania často stojí predmet v akuzatíve alebo datíve, napríklad: *Z balkóna bolo vidieť zástupy demonštrantov. Tebe nebolo zavše rozumieť.* Zriedkavejšie sa vyskytuje predmet v infinitíve, napríklad: *Bolo počuť spievať a kričať na slávu.* Dôležité sú prípady väzby akuzatívu s infinitívom, napríklad: *Bolo počuť zakačkať kačku.* (Ondrejov) Tu sa hodnotí akuzatív *kačku* ako predmet a infinitív *zakačkať* ako doplnok. Pomerne častá je aj predmetová vedľajšia veta: *Tu takmer bolo čuť, ako dozrieval ovos.* (Urban)

Takisto treba poukázať na to, že jestvujú dvojice slovies pasívneho a aktívneho vnímania: *počuť — počúvať; vidieť — dívať sa, pozerať; cítiť* (hmatom, čuchom, chuťou) — *ohmatávať, ovoniavať, ochutnávať.* Iba slovesá pasívneho vnímania zmyslami sú základom modálnej vetnej konštrukcie *bolo počuť niečo.*

4. Osobitné prípady sa pri tejto vetnej konštrukcii viažu na isté jednotlivé lexikálne jednotky.

a) Najprv treba uviesť vetnú príslovku *vidno/nevidno,* ktorá má

význam ako sloveso *vidieť/nevidieť*. Používa sa často v beletrii. Napríklad:

A bolo na nej *vidno*, že o tom sa nechce so mnou veľmi rozprávať. (Jančová) — Ahá, reku, pre hmlu ho *nevidno*! (Urban) — Zo Slavína *vidno* celú Bratislavu. (tlač) — Ako som vošiel, napadlo mi hneď, že *nevidno* lampy. (Jesenský) — *Bolo vidno* belasú oblohu a drobné, jagavé hviezdy. (Urban)

b) Potom sú tu zmeravené spojenia so slovesom *nevedieť*. Príklady:

Nevedieť, kam šla. (Ondrejov) — Pán majster sa veľmi zachichotal, *nevedieť* prečo. (Ondrejov) — *Nevedieť*, či drieme alebo načúva kŕkaniu žiab! (Chrobák)

c) Napokon sú tu vety tohto typu so slovesom *dostať/nedostať* s významom „kúpiť si, zaopatriť si za peniaze". Príklady:

Vlastne chcela iba pozrieť, či *dostať* na trhu mladé zemiaky. (Švantner) — Furmana *nedostať*, ale tu vlci bývajú, nie ľudia! (Timrava) — Čo jej dieťa umrelo, takmer denne vysedúvala v krčme u Árona a piľa, čo práve *bolo dostať*. (Urban) — U Kupfsteina *nedostať* rožkov. (Jesenský)

Zriedkavo sa vyskytuje explicitné spojenie *možno/nemožno dostať, bolo možno/nemožno dostať*.

Pre nejednoznačnosť sémantiky slovesa *dostať/nedostať* používa sa (najmä v publicistike) aj spojenie *dostať kúpiť*. Napríklad:

V drogériách alebo predajniach záhradníckych potrieb *dostaneme kúpiť* hydrogenické tabletky s obsahom živných solí. (odb. tlač) — Vypytujú sa obchodníka: či *dostať kúpiť* svätojánsky chlieb... (Šikula)

5. Modálna vetná konštrukcia *bolo počuť niečo* je v syntaktickom systéme slovenčiny dôležitá najmä preto, lebo sa v nej názorne ukazuje spätosť lexikálnej sémantiky a modálneho obsahu vety. Ukazuje sa, že s rozdielom slovies pasívnej percepcie a slovies aktívnej percepcie (čo sa ešte výraznejšie uplatňuje v iných jazykoch) súvisí existencia osobitnej modálnej vetnej konštrukcie *bolo počuť niečo*. V tejto konštrukcii sa používajú osobné slovesá, ale sama vetná konštrukcia je gramaticky jednočlenná.

Vetná konštrukcia *bolo počuť niečo* je pevnou súčasťou syntaktického systému slovenčiny, i keď patrí skôr do periférnej oblasti ustálených vetných typov spisovného jazyka.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

LITERATÚRA

ORAVEC, J.: Náčrt slovenskej skladby pre vysokoškolákov. Skriptum. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 200 s.
PAULINY, E.: Slovenská gramatika. 1. vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vydanie. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
RUŽIČKA, J.: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1956. 188 s.

O jazyku rozhlasového seriálu Čo nového, Bielikovci?

EVA RÍSOVÁ

V tomto príspevku sa zameriame na jazyk rozhlasového seriálu *Čo nového, Bielikovci?* — na to, ako sa autorom podarilo ozvláštniť každú postavu a pritom jednotne vystihnúť jej charakter iba jazykovými prostriedkami. Za podklad nám slúžili texty hier z prvého až tretieho štvrťroka 1981. Svoju pozornosť venujeme predovšetkým charakterom postáv a s nimi súvisiacemu výberu lexikálnych prostriedkov, a to expresívnym a slangovým slovám, zastaraným výrazom, frazeológii a pod., ktoré popri jadre slovnej zásoby tvoria neodmysliteľnú súčasť dialógov a monológov. Pravdaže, budeme si všímať iba postavy, ktoré v spomenutom období výraznejšie zasiahli do deja a sú svojím jazykom osobité. Nebudeme uvádzať mená autorov, iba číselné poradie častí, z ktorých sú vybraté ukážky, a mená interpretov, ak sú potrebné na spresnenie istých konštatácií. Začneme s piliermi seriálu — s manželmi Bielikovcami a s Adamom Tajgalíkom.

Ondrej Bielik má 66 rokov. Vyniká vzácnymi charakterovými vlastnosťami. Je veľmi čestný, rozvážny a vďaka svojmu veku a životným skúsenostiam aj dosť rozhľadený. Hlboko prežíva nielen osudy svojej rodiny, ale dotýkajú sa ho aj problémy blízkeho okolia. Ondrejova reč má v súlade s jeho povahovými črtami istú vznešenosť aj vďaka hlbokému hlasovému zafarbeniu interpreta Alojza Kramára. Neplytvá slovami, ale čo povie, má svoju váhu. Používa bežný hovorový jazyk funkčne popretkávaný výrazmi charakteristickými pre jeho generáciu, ako sú *fachman, vércajg, pakung, hajlok, kanape, patália, interesovať sa, flekovať, akurátny* a pod. V dialógoch používa (takisto ako aj ostatní predstavitelia) veľa kontaktových častíc typu *však, veď, no, teda, ale, nuž, tak;* častejšie ako mladšie postavy uprednostňuje častice *akurát* a *just*, čo je príznačné aj pre Ruženu Bielikovú a Adama Tajgalíka. Situácia musí byť naozaj vážna, ak použije aj expresívnejší

výraz, napr.: *Mišo ma dožral* /358/, *Kde trčí tá sanitka? Čo jačíš* /358/. Za povšimnutie stojí, ako sa zachoval v takej krajne dramatickej situácii, keď sa ho kolegovia v kotolni usilovali ponížiť:

Ondrej Mňa nezlostí ventil, ale vy! Takí dvaja zdraví a silní chlapi, dívate sa, a nepomôžete!
Kuriak Nechce sa nám akosi...
Ondrej A ja sa na to... Vykašlem! Robte si to sami!
Kuriak To hádam nie, pán Bielik! Ste predsa v Trikote údržbárom!
Ondrej Len som bol!
Kuriak Ako to?
Ondrej Bol som, ale už nebudem. Kašlem na vás! Kašlem na všetko!

Ondrej, aj keď zvýšil hlas, okrem opakovania slovesa *kašlať, vykašlať sa* nepoužil ostrejší výraz. Pôsobivosť jeho replík je v úsečných zvolacích vetách a vo vyzdvihnutí časových údajov — *len som bol, bol som, ale už nebudem.* Je však aj citlivým človekom, ktorý, keď treba, vie udrieť aj na veselšiu strunu. Presvedčí nás o tom ukážka a dialóg s Adamom, ktorý uvádzame ďalej.

Ružena Bieliková v podaní Viery Bálintovej má širokú škálu výrazových prostriedkov. Vo svojom prejave vie nájsť popri milote, láskavej nežnosti, dobrote aj temnejšie tóny nevyhnutné na sformovanie živej, sugestívnej a ľudsky príťažlivej postavy. Sila jej prejavu je skôr v intonácii ako vo výbere lexikálnych prostriedkov. Opiera sa o jadro slovnej zásoby, expresívne výrazy používa s mierou, napr. *môžete si hrknúť* /375/, *škriepny starigáň* /385/, *kvôli tomu na seba brecháte* /380/, *vydupem si to* /378/, *si niekedy ako trdlo* /366/.

Jazykovo oveľa pestrejšia je postava Adama Tajgalíka v interpretácii Antona Glézla. Tento starý mládenec je akoby malou spravodajskou agentúrou Kamenice; do seriálu prináša humor a osvieženie. Svoj stredoslovenský pôvod dakedy prezrádza prízvukom na predposlednej slabike slova. V jeho výrazovom repertoári je oveľa viac expresívnych výrazov ako v Ondrejovom a Ruženinom dovedna. Napr. keď ide s Ondrejom na 1. mája na výlet, *nemá dosť pary, nestačia mu pajšle, nevládze sa vyredikať,* lebo *Ondrej len tak trieli, zatína do kopca, preletel cez cestu ani Meridián* /375/. Na ilustráciu uvádzame krátku ukážku z tejto časti:

Ondrej Tvoje starosti by som chcel mať!
Adam /napodobňuje šláger/Zahoď starosti... Zahoď svoje starosti... Ojojój! sa tak ako riaditeľova žena zo Strojmatu!
Ondrej Kocianová?
Adam /napodobňuje šláger/ Zahoď starosti... Zahoď svoje starosti... Ojojój! Bisťubohu! Zahoď svoje starosti...
Ondrej Pred chvíľou nevládal a teraz už tancuje!

Adam Tomu ty nerozumieš. Táto moderná hudba potrebuje pohyb.
Ondrej No výborne... Tak sa už v tom pohybe nezastavuj. Svoje starosti môžeš zahodiť až na kopci.

Tu sa ukázalo, že Ondrej rozumie aj žartu. Inak je v Adamovej replike dobre postihnutá vlastnosť dosť príznačná pre starých ľudí — neschopnosť nájsť pohotovo pravé meno. Namiesto mena speváčky Adam použije zdĺhavý opis.

Na doplnenie Adamovho slovníka citujeme ešte niekoľko príkladov: nemôže piť *pančované svinstvo,* ale prinesie si *domácu slivovičku, trúnok almáziu* /375/, v klube dôchodcov sa bojí, aby ho *nenamočili do novej funkcie* /391/, pri oprave vodovodu sa rozčuľuje, že uzáver *drží len tak na čestné slovo,* rád používa príslovia, napr.: *Kto skôr príde, ten skôr melie.* Príznačný je pre neho dôvetok za každým dôležitejším výrokom — *ako je aj pravda.*

V dialógoch Bielikovcov a Tajgalíka sa často využívajú všetky možné prvky hovorového jazyka — bohaté striedanie kontaktových prostriedkov, častíc, zámen, oslovení, citosloviec, voľné asyndetické pripájanie viet a vetných členov, pričleňovanie, dialogizovanie monológu, striedanie modality viet, prerývané a nedokončené výpovede, rektifikácie atď.

Z Bielikovie synov najsvojráznejší prejav má najmladší Dušan. Tento dobrosrdečný, úprimný, trocha naivný a bezstarostný mládenec je v replikách pohotový, dakedy až trocha bezočivý. Používa originálne výrazové prostriedky primerané svojmu veku a študentskému prostrediu, napr.: *Nahodil som si takú filozofiu, že chcem to, čo musím, pri všetkej férovosti.* /373/ *Jedno víkendo leháro — alebo máš vygumovanú pamäť, keď si tak skalopevne presvedčená, že som fauloval? Čo si včerajšia? Našinec sa trocha nudí, no v rámci profylaxie, aby načisto nescvokovatel zo štúdia vied, veď chápeš.* /369/ Matka mu nie vždy rozumie, a keď napr. nevie, čo znamená slovo *pasé,* dostane sa jej takéto vysvetlenie: *Pasé, aha, tak zrozumiteľnejšie — ofsajd, nulová šanca, jasnačka?*

Expresivita slovníka Dušanovej ženy Magdy je na rozdiel od neho popri slangových výrazoch ako *hysák, kmeť, starešina, kecať, ošacnúť* a nadávke *somár* skôr v ironicky vyslovených deminutívach a maznavom spôsobe vyjadrovania, napr. *Náš Dušanko tam rozhodne nesmie chýbať; mamička už pripravuje raňajky; vylejte si srdiečko* /360/. Daktoré z jej replík majú až jedovatý podtón, napr. *Tvoja mama má nezadržateľné nutkanie páchať dobro* /385/. Sloveso *páchať* sa bežne spája so substantívom *zlo.* Postavením pri podstatnom mene opačného významu sa dosahuje vysoký stupeň expresivity až irónie.

Dušan s Magdou utvárajú sympatickú konverzačnú dvojicu. Repliky

si vymieňajú neobyčajne pohotovo. 360. časť seriálu je celá vybudovaná na ich dialógu. Už vstup je osobitý:

Magda Nech sa páči.
Dušan Tak toto je tá trinásta komnata...
Magda Do ktorej smie vstúpiť iba vyvolený.
Dušan Princ na bielom koni? Ďakujem, krásna princezná!
Magda Neďakuj, zemský červ, teba sa mi uľútostilo!
Dušan To my pešiaci nemáme radi!

Aktualizácia rozprávky, v ktorej vertikálnymi dialógmi nadpriadajú rozhovor, dáva tušiť, že majú čosi spoločné. Ďalej Magda ošetruje Dušanovi koleno:

Magda Moment, kolienko je čisté, zasypeme ho framykoínom.

Pauza za prvým slovom, deminutívum *kolienko* a rozprávanie v prvej osobe množného čísla pôsobí maznavo expresívne, akoby sa rozprávala s dieťaťom, nad ktorým má duševnú prevahu. Dialógy tejto dvojice sú plné dynamiky a majú spád. Vyplýva to z toho, že sa skladajú prevažne z krátkych replík obsahujúcich zväčša jednoduché vety, ba dakedy len jednoslovné výpovede, prípadne citoslovcia. Aj rozvitejšie repliky sú z väčšej časti zložené z jednoduchých viet, ale zato s odlišnou modálnosťou. V tejto časti je až 459 replík, zatiaľ čo v iných je v priemere iba okolo 280. Aj táto skutočnosť naznačuje, že sú dialógy krátke a živé.

Eva a Michal Bielikovci majú striedmejší jazykový prejav. U Evy ako učiteľky slovenčiny je celkom prirodzené, že sa vyjadruje spisovne, neutrálne. Svoje povolanie nezaprie ani tým, že rada poúča, pričom jej reč pôsobí trocha mentorsky. Napr.:

Eva Marienka, precvičený ľavák si musí zvykať pracovať rukou, ktorú má od prírody neobratnú. Preto budú jeho výkony nepomerne slabšie. Nikdy sa mu nebude dariť tak ako pravákom a také nezdary nijako nepovzbudia, lež ubíjajú. Prestane si dôverovať. Stane sa z neho odľud, neurotik a prečo? Len preto, že má mozog od prírody uspôsobený inak ako praváci, že je uňho dominantná nie ľavá, ale pravá mozgová pologuľa. /394/

V tejto predĺženej replike použila Eva otázku, na ktorú si sama odpovedá, prevzaté slovo aj odborný termín. Celá časť, z ktorej sme citovali, je zameraná didakticky, poúča, aké škodlivé je násilím priúčať ľavoruké dieťa, aby pracovalo pravou rukou. Táto téma si vyžadovala dlhšie repliky aj iných postáv, čo pôsobí na spád deja retardačne. V tejto časti je len 207 replík. To už samo upozorňuje na jej statickejší ráz. Nemožno však povedať, že by takéto aktuálno-poučné

časti boli seriálu na ujmu. Naopak, práve riešenie sporných otázok prístupným spôsobom má plniť jedno z jeho základných poslaní.

Ak sa Eva uchýli dakedy k expresivite, je to alebo deminutívum — *Náš otecko je hlavička!* /360/, alebo slovo z jadra slovnej zásoby použité s osobitnou intonáciou, napr. /prihovára sa k Dušanovi/ *Rodičia sú už takí. Onedlho to skúsiš na vlastnej koži. Ty rodič!*

Michal je so zreteľom na svoje povolanie /šofér/ vo vyjadrovaní dosť kultivovaný, používa terminológiu blízku svojmu „fachu". Iba keď je rozčúlený, siaha po ostrejších výrazoch ako *blbec, bordel, drž hubu* /363/. Rád dokladá svoje tvrdenia slovom *fakt — Ak je ten chlap fakt od nás a fakt udal práve mňa* /363/. V replikách je pohotový a tak akosi chlapsky vtipný. Michalov prejav sa nepohybuje vo veľmi širokej citovej škále, čo je, domnievame sa, v súlade s charakterom tejto postavy.

Jazykovo osobitá je Hanka Ráztocká, šička z Trikoty. Zdá sa, akoby drsným jazykom vyšperkovaným slangovými a expresívnymi výrazmi vedome skrývala svoje lepšie ja. Typickým slangovým prvkom je u nej hyperbolizácia — *hrozne kvaltuje, má fofry, senzačný nápad, načisto cvokuje.* Vedúca je pre ňu *tá baba, poháňací automat* /368/. V rozhovore s výtvarníkom Machákom, s ktorým sa priateli, vystupujú črty jej povahy na povrch ešte viac. Kým Machák používa samé neutrálne slová a oznamovacie vety a jediným prejavom citu u neho sú pauzy a anaforické a epiforické opakovanie slov, v Hankinom prejave prevládajú opytovacie a zvolacie vety, nedokončené výpovede (apoziopézy), nechýbajú ani pejoratívne metafory — *hlúpa hus, bláznivá Dora.*

K reprezentantom inteligencie patria v Kamenici Soňa a Štefan Havrilovci s osvojenou neterou, pätnásťročnou Katkou. Štefanov prejav voľbou lexikálnych prostriedkov nijako osobitne na seba neupozorňuje, iba ak sa v ňom dakedy vyskytnú prevzaté slová — *tolerovať, negovať, negativizmus, IQ (= inteligenčný kvocient)* a pod. Soňa však často *máva nervy v kýbli, trpí hysákmi, všeličo sa jej darí vyboxovať.* Jej repliky sú plné emocionálnosti, čo sa odráža v naliehavých zvolacích a rozkazovacích vetách, prípadne v nedokončených výpovediach. Sonina expresivita je často umocnená anaforickým opakovaním výrazu. Soňa svojím prejavom, napr. aj použitím frazeologizmu *ľudia budú na nás ukazovať,* celkom neuvedomene prezrádza svoje sklony k malomeštiactvu.

Katkinu povahu najlepšie možno spoznať cez vnútorný monológ, suplujúci vlastne zápis do denníka. Katka je plaché, utiahnuté dievča a jej monológ je detsky dojímavý. Okrem niekoľkých slov — *gympeľ, učka, zédéeška* a expresívneho spojenia *vyliezť z postele* nie sú v ňom slová, ktoré by na seba osobitne upozorňovali. Keď je so svojím spolužiakom Mišom Hricom v chate, oslovuje ho *Mišel* a *všetko je jej*

fuk. Hricova reč sa pohybuje v rovine primeranej jeho veku a sebavedomiu, Katkin aj Hricov slang v porovnaní so slangom ostatných študentov vystupujúcich v seriáli je veľmi mierny. Napr. slovník Dušanovho kolegu Mariána sa doslova hmýri výrazmi ako *tranďák, diplomky, štácky, fofry, štigro, vizáž, trapas, zožeriem kefu, potkýna sa o vlastné špajdle, nasáva ako knôt.* Nepríjemnými asociáciami osobitne upútava sloveso *hnisať* v takomto kontexte: *pustil som frajerku k vode, takže ti tu budem hnisať* /362/. Bežne sa hovorí *budem ti tu kysnúť, kvočať,* čiže *nepohnem sa odtiaľto.*

Priliehavo je jazykom aj interpretáciou charakterizovaný dr. Oto Mišura. Táto sivá eminencia Kamenice má prsty vo všeličom, ale nič mu nemožno dokázať, lebo je klzký ako úhor, zo všetkého sa vyšmykne. Hovorí vyberaným jazykom, hojne vyzdobeným latinskými citátmi a prevzatými slovami. Napr. pri kúpe domu so Sokolovou: *Nič sa nestalo, milostivá pani, už starí Rimania hovorievali Errare humanum est.* Na jej poznámku, že okná sú obrátené do záhrady, hneď má naporúdzi učenú odpoveď: *Áno, situované sú pekne, racionálne.* Na zábave je príjemným spoločníkom a je samý vtip. Na Evinu otázku, kam na ne chodí, má hneď pohotovú odpoveď plnú fráz: *Do života, milostivá pani! Do života! Život je najlepší humorista a ja len skromne interpretujem, čo on vo svojej nevyspytateľnosti vytvoril.*

Aby sme neobišli ani detských predstaviteľov, spomenieme aspoň Petríka, jeho detskú naivnosť pri rozhovore so starou mamou Ráztockou, ktorá mu rozprávala o svojom živote: *Tak ty si rozprávala život. Ešte aspoň jeden život, stará mama.* Petrík pojem *život* stotožňuje s pojmom *rozprávka.* Keď sa stará mať vyhovára, že má plné ruky roboty, Petrík sa chytro vynájde: *Ale ústa nemáš plné roboty.*

V seriáli je, pravdaže, ešte veľa postáv, ktoré sú jazykovo dobre odlíšené, napr. starší manželia Kulifajovci, intelektuáli Moškovci — on reprezentuje typ stredoškolského profesora s kultivovaným jazykovým prejavom, jeho žena psychologička vystupuje dosť sebavedome. Magdini rodičia Hargašovci už tým, ako sa navzájom oslovujú — *Kitty, Jóži* — naznačujú svoje snobské, malomeštiacke založenie. Sympaticky sa jazykom vyhraňuje lekárka Hoštáková, ktorá si pre svoj úsečný spôsob komunikácie pripomínajúci vojenské povely vyslúžila titul *generálka.* Zachytiť osobitosti všetkých postáv seriálu by si vyžadovalo viacej priestoru. Náš príspevok pokladáme iba za prvú sondu do tohto jazykovo pestrého a bohatého rozhlasového literárneho útvaru.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Kolektív: Dlhodobé rozhlasové seriály. Čs. rozhlas Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet. Bratislava 1975. 104 s.
Kolektív: Synoptický materiál na rok 1980. Bratislava, Čs. rozhlas 1980. 298 s.
LESŇÁK, R.: Umenie živého slova. Bratislava, Veda 1979. 220 s.
MISTRÍK, J.: Dramatický text. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 220 s.
SCHULZ, E.: Zu Bedingungen und Möglichkeiten für den Sprachporträt in Hörspielen. In: Wissenschaftliche Zeitschrift Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald. XXV, 1976, 4, s. 185—189.
WEIDLER, E.: Realizácia a predovšetkým interpretácia seriálu Čo nového, Bielikovci? IV. štrťrok 1980. Bratislava, Čs. rozhlas 1980. 99 s.
Texty relácií Čo nového, Bielikovci? z r. 1981.

Osobitosti eseje ako žánru

DANA SLANČOVÁ

Pri zisťovaní znakov súčasnej slovenskej eseje (t. j. eseje približne od r. 1945) sa črtajú niektoré základné okruhy otázok:

1/ vymedzenie podstaty eseje a jej charakteristika,
2/ zachytenie vzťahu eseje a esejistického štýlu,
3/ určenie miesta esejistického štýlu v sústave štýlov spisovnej slovenčiny.

1. Všetky definície a charakteristiky eseje sa zhodujú v tom, že ide o prechodný žánrový, resp. štýlový typ; že v podstate ide o kríženie dvoch spôsobov odrazu objektívnej skutočnosti — vedeckého a umeleckého. No ako jedna zo základných otázok sa ukazuje to, či ide o voľnejšiu, umeleckému spôsobu vyjadrenia sa blížiacu štylizáciu vedeckého problému najmä humanitného rázu (napr. Jedlička, 1973) alebo či je prechodnosť eseje zakotvená ešte hlbšie, v samom spôsobe odrazu a stvárnenia objektívnej skutočnosti. (Napr. F. Miko určuje pre tvorbu A. Matušku ako základný princíp odrazu objektívnej reality a jej následného stvárnenia princíp kontrastu — Miko, 1970).

Domnievame sa, že v eseji skutočne ide o vnútorné skĺbenie spôsobu vedeckého a umeleckého poznania, ktoré si nachádza vonkajší výraz v osobitej štylizácii. Opierame sa o výklad rozdielu medzi vedou a umením, ako ho na základe bohatej literatúry podal F. Miko v knihe *Poézia, človek, technika* (1979).

Kým veda, vychádzajúc z konkrétnych faktov, zovšeobecňuje, syntetizuje, objektivizuje s hlavným cieľom priniesť nové, originálne po-

znatky v istom usporiadaní, zatláčajúc subjekt tvorcu do pozadia, obracia sa a mieri na rozumové jadro prijímateľa s perspektívou súhlasného vyznenia; umenie (ide nám hlavne o slovesné umenie) je osobitnou formou poznania, založenou na hodnotovo-emočnom prístupe ku skutočnosti (k termínu pozri Miko, 1979), ktorá mieri na celú osobnosť človeka, teda nielen na poznávaciu a rozumovú stránku osobnosti, ale aj na vnímanie, cítenie a vôľu. Do popredia vystupuje subjektívne chápanie a predstavovanie objektívnej skutočnosti v procese tvorby aj v procese vnímania, s čím súvisí aj možnosť vlastného dotvárania umeleckého diela v zážitkovej oblasti. Jednou z hlavných úloh umenia je poskytovať estetický zážitok.

Na tomto pozadí sa nám esej javí ako taký druh slovesného komunikátu, v ktorého základe, v „hĺbkovej štruktúre", je skĺbené úsilie o vedecké riešenie istého problému (najčastejšie humanitného rázu — literárneho, umenovedného, historického, filozofického, ale aj iného), úsilie o poskytnutie nových, originálnych — i keď nie prísne systematizovaných — poznatkov (nezhodujeme sa s mnohými definíciami, ktoré upierajú eseji schopnosť prinášať nové poznatky) s úsilím o poskytnutie estetického zážitku a o percepčné zachytenie ľudskej osobnosti ako celku. Tieto v podstate ťažko zlučiteľné tendencie spája osobnosť tvorcu eseje, ktorá sa naplno prejavuje vo všetkých vrstvách žánru.

Autor eseje je na stvárňovanej problematike často kladne emocionálne zainteresovaný (v opačnom prípade poväčšine prechádza k irónii), pričom sa túto emocionálnu zaangažovanosť usiluje preniesť i na prijímateľa. Percepčne potom esej poskytuje nielen uspokojenie z nových faktov, ale aj estetický zážitok z „intelektuálneho dobrodružstva" (Slobodník, 1981) poznania i z intelektuálnej hry výrazu. Práve v eseji nachádza organické miesto slovná hra, obrazné, zákonmi odbornej komunikácie nespútané, vtipné, neošúchané vyjadrenie, ktoré však vyznieva len v spojení s obsahovým jadrom daného žánru. Ak sa esejistická forma nezačlení do celého obsahovo-formálneho komplexu, skĺzava ku klišéovitosti, nefunkčnému ornamentizmu a esej často prestáva byť esejou.

Ak si ešte raz vypomôžeme tvrdením F. Mika, že „povaha umeleckej tvorby je daná syntézou poznania a hodnotovo-emočného prístupu; pričom druhé je cieľovým a motivujúcim, prvé je faktorom sprostredkujúcim" (Miko, 1979, s. 73),charakterizujeme esej ako syntézu nového, originálneho poznania a hodnotovo-emočného prístupu, pričom motívom a cieľom je poznanie a sprostredkujúcim článkom hodnotovo-emočný prístup. Aj keď je esej komplexným komunikátom, smerujúcim k umeleckému spôsobu poznania, svojím základom zostáva viazaná na racionálno-vedecké poznanie.

2. Svojský, „prechodný" spôsob odrazu objektívnej reality, uskutočňujúci sa v žánri eseje (za žáner podľa Mistríka pokladáme formálne uzavretý a obsahovo ucelený komunikát istého druhu) nachádza vyjadrenie v esejistickom štýle, často definovanom ako „štýl, ktorým sú písané a komponované eseje" (Mistrík, 1977). Ide o sekundárny a prechodný štýl s prvkami umeleckého, náučného, resp. publicistického a rečníckeho štýlu (Mistrík, 1974).

Za esejistický štýl pokladáme štýl, ktorý sa dialekticky utvára spolu s prechodným žánrom eseje na pozadí už v podstate utvoreného náučného a umeleckého štýlu v súvise s odštiepovaním eseje z vedeckej úvahy. V porovnaní s ostatnými štýlmi je to štýl žánrovo nediferencovaný, realizujúci sa v celej komplexnosti, totálne iba v jedinom žánri, ktorým je esej (porov. Bagin, 1979). Je pomerne ustálený, čoho dôkazom je i prenikanie prvkov esejistického štýlu do žánrov a útvarov patriacich primárne k iným vecným štýlom — k publicistickému (najmä beletristické a analytické žánre), populárno-náučnému a rečníckemu štýlu. Medzi esejou a esejistickým štýlom (v literatúre sa tieto termíny často používajú synonymne) existuje asymetrický vzťah; esej sa v podstate rovná esejistickému štýlu, no esejistický štýl sa nerovná eseji; ich vzájomná spätosť je však taká, že ak charakterizujeme esej, charakterizujeme aj esejistický štýl a naopak. (V teoretickej rovine ide predovšetkým o tzv. „jadro" štýlu, resp. žánru, pretože aj v eseji môžeme rozlíšiť niekoľko typov, resp. žánrových foriem, odchyľujúcich sa od spomínaného „jadra" rôznymi smermi.)

3. Spomínali sme, že esejistický štýl je prechodný a komplexný štýl. Zastúpenie prvkov jednotlivých štýlov nie je však hierarchicky na rovnakej úrovni. Najzákladnejšie, v „hĺbkovej štruktúre" štýlu najviac zapojené je vzájomne súčinné spojenie prvkov náučného a umeleckého štýlu. Bližšie k „povrchovej štruktúre" stojí konštrukčné zapojenie prvkov publicistického štýlu (najmä vzhľadom na vlastnosť komunikatívnosti, teda vzhľadom na priame zameranie eseje na adresáta s cieľom upútať ho) a viac-menej len formálnej štruktúry sa dotýka uplatnenie prvkov rečníckeho štýlu. Rôzne (vzhľadom na dané štýly) je i proporčné zastúpenie štylisticky relevantných kategórií jednotlivých jazykových rovín. Zdôrazňujeme, že nejde o mechanické spájanie štylistických prvkov a postupov, ale o ich kvalitatívne prehodnocované spájanie v prospech novo vznikajúcej kvality — esejistického štýlu.

Čiastočne sme už naznačili postavenie esejistického štýlu medzi štýlmi súčasnej slovenčiny. Niektoré naše materiálovo-štatistické výskumy z oblasti lexiky, morfológie a syntaxe (porov. Slančová, 1981, 1982) takéto postavenie esejistického štýlu potvrdzujú.

Zaujímavé je aj začlenenie esejistického štýlu do sústavy štýlov spisovnej slovenčiny nielen na horizontálnej — funkčnej osi, ale i na vertikálnej osi, teda vzhľadom na nízky, stredný a vysoký štýl (porov. napr. Hausenblas, 1973). Vzhľadom na toto rozdelenie patrí esejistický štýl jednoznačne ku knižnému, resp. vysokému štýlu charakterizovanému podľa Hausenblasa prvkom estetického pôsobenia a formálnosti (v kladnom zmysle slova), obraznosti a celkovou vypracovanosťou, proporčnou vyváženosťou a hierarchizovanosťou výstavby.

Záverom konštatujeme, že esej predstavuje atraktívny žáner jazykovej komunikácie, lebo umožňuje istú voľnosť a tvorivé uplatnenie individuality autora a čitateľa, no zároveň ide o veľmi náročný žáner (z hľadiska tvorby a vnímania), ktorý poskytuje pojmovo-estetickú informáciu a ktorý nachádza plné uplatnenie tam, kde „nechýba ochota pociťovať rozkoš z intelektuálnej tvorby" (Bagin, 1979, s. 169). Je zároveň ukážkou premysleného a vycibreného výberu jazykových prostriedkov, zdrojom a príkladom vysokej jazykovej kultúry.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

BAGIN, A.: Vývin eseje v slovenskej literatúre. In: Literárne etudy. 1. vyd. Bratislava, Smena 1979, s. 166—178.

HAUSENBLAS, K.: Vysoký — střední — nízký styl a diferenciace stylu dnes. Slovo a slovesnosť, *34*, 1973, s. 85—91.

JEDLIČKA, A.: K vymezení a charakteristice esejistického stylu. In: Studia Slavica Pragensia. Praha, Universita Karlova 1973.

MIKO, F.: Výrazové konštanty štýlu A. Matušku. Slovenská literatúra, *17*, 1970, s. 33—55.

MIKO, F.: Poézia, človek, technika. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1979. 336 s.

MISTRÍK, J.: Esejistický štýl. Slovenská reč, *39*, 1974, s. 321—332.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

SLANČOVÁ, D.: Príspevok k lexikálnej charakteristike eseje. Slovenská reč, *46*, 1981, s. 149—156.

SLANČOVÁ, D.: O morfologických prostriedkoch esejistického štýlu spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, *47*, 1982, (v tlači)

SLOBODNÍK, D.: Cesty k próze. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1981. 392 s.

Interpunkčné znamienka v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

1. V spisovnej slovenčine používame na grafické zachytenie prejavov okrem písmen, ktorými sa zaznačujú jednotlivé hlásky, resp. fonémy, a diakritických znamienok, ktorými sa navzájom diferencujú jednotlivé písmená (napr. *a— á, a — ä, c — č, o — ô)*, aj rozdeľovacie čiže interpunkčné znamienka (interpunkciu). Interpunkcia prispieva k väčšej prehľadnosti písomného jazykového prejavu tým, že naznačuje jeho členenie, delenie na časti; okrem toho interpunkciou vystihujeme vzájomný vzťah celkov, ako i povahu viet: či vyjadrujú otázku, rozkaz, zvolanie, priamu reč a pod. (Pravidlá slovenského pravopisu, 1971, s. 92). Interpunkcia je v písanej podobe jazyka veľmi dôležitá, a preto jej treba venovať náležitú pozornosť. V tomto príspevku podáme prehľad interpunkčných znamienok v jednotlivých normatívnych príručkách spisovnej slovenčiny.

S. Czambel v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (1902) má v časti *Z náuky o vetách a o ich skladaní* kapitolu *Oddeľovanie výrazov a slov vo vete a v súvetí* (s. 263—267), v ktorej spomína tieto znamienka: *bodka, čiarka, stredník* alebo *bodkočiarka, dvojbodka, výkričník, otáznik, zátvorky*. Okrem toho v časti *Z náuky o pravopise* v kap. *Skracovanie slov* (s. 286—289) spomína *spojovník*. S. Czambel používa teda výrazy *stredník* a *bodkočiarka* ako synonymné na označenie toho istého znamienka, pričom na prvom mieste má termín *stredník*. V Slovníku slovenského jazyka (1964, s. 281) sa pri slove *stredník* popri prvom, základnom význame „stredný prst na ruke, prostredník" uvádza druhý význam „gram. zastar. interpunkčné znamienko, bodkočiarka". Výraz *stredník* ako označenie interpunkčného znamienka sa teda dnes hodnotí ako zastaraný a za jeho súčasný ekvivalent sa pokladá pomenovanie *bodkočiarka,* ktorým sa aj osvetľuje slovo *stredník* v uvedenom význame. Dnes sa bežne používa iba termín *bodkočiarka.* Treba ešte výslovne spomenúť, že S. Czambel neuvádza súhrnný termín na označenie uvedených grafických znamienok a okrem toho uvádza menší počet interpunkčných znamienok, ako je to v dnešných príručkách (neuvádza napr. *pomlčku, úvodzovky* atď.).

J. Damborský (1930, s. 84—93) v kap. *Delidlá (znamienka rozdeľovacie)* uvádza tieto znamienka: *bodka, čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, úvodzovky, výkričník, otáznik, pomlčka (dlhšia čiarka), spojovník (krátka čiarka), zátvorky, odsuvník (apostrof).* J. Damborský používa už súhrnný termín *delidlá* a synonymný termín *rozdeľovacie znamienka*, nespomína termín *interpunkčné znamienka.* Termín *delidlá,* utvorený slovotvornou príponou *-dlo,* sa v ďalších príručkách spomína

už iba u B. Letza (1950, s. 87). Vo viacerých prípadoch Damborský pripája k základnému termínu v zátvorkách aj synonymný výraz, napr. *pomlčka (dlhšia čiarka), spojovník (krátka čiarka), odsuvník (apostrof)*. Termíny *dlhšia čiarka* a *krátka čiarka* sú podobné v tom, že sa vychádza z antonymických pomenovaní *dlhý — krátky*, ale majú rozdielnu výstavbu v tom, že v prvom prípade sa používa 2. stupeň príd. mena, v druhom prípade 1. stupeň: *dlhšia čiarka* (nie *dlhá čiarka*) — *krátka čiarka* (nie *kratšia čiarka*). J. Damborský spomína už väčší počet interpunkčných znamienok ako S. Czambel. Medzi interpunkčné znamienka zaraďuje aj *odsuvník* čiže *apostrof*. V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 40) sa výraz *apostrof* spracúva takto: gram. znamienko odsunutia hlásky, odsuvník (napr. *čos'*); pomenovanie *odsuvník* (1960, s. 515) zasa takto: lingv. znak toho, že sa niektoré písmeno vynecháva, apostrof. Výrazy *odsuvník* a *apostrof* sa aj tu berú ako synonymá, lebo jeden výraz sa osvetľuje druhým, ale ani jeden z nich sa nespomína ako interpunkčné alebo rozdeľovacie znamienko, lež iba ako znamienko alebo znak odsunutia, vynechania niektorého písmena, hoci napr. *bodka, čiarka, bodkočiarka* atď. sa výslovne uvádzajú ako interpunkčné znamienka (porov. v tom istom slovníku). *Odsuvník (apostrof)* nepredstavuje interpunkčné znamienko, je to osobitný grafický znak odsunutia a či vynechania hlásky. Vo väčšine ostatných príručiek sa *odsuvník (apostrof)* ako interpunkčné znamienko nespomína, medzi interpunkčnými znamienkami ho uvádza iba J. Orlovský (pozri ďalej). Hodno ešte spomenúť, že J. Damborský pri zátvorkách spomína nielen bežné zaokrúhlené zátvorky ( ), ale aj hranaté zátvorky [ ], čo tiež nebýva v iných príručkách, no v podrobnejších výkladoch o jednotlivých interpunkčných znamienkach treba počítať aj s týmto druhom zátvoriek (najmä z hľadiska praxe v odborných prácach).

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 v kap. *Znamienka rozdeľovacie* (s. 71—81) zaznamenávajú tieto prípady: *bod* alebo *bodka, čiarka, stredník, dvojbodka, výkričník, otáznik* (v týchto Pravidlách ešte podoba *otazník*), *pomlčka, úvodzovky, spojovacia čiarka* alebo *spojovník, zátvorky (pomlčky)*. Podobne ako u Damborského sa tu používa súhrnné pomenovanie *znamienka rozdeľovacie* (dnes *rozdeľovacie znamienka*). Ako synonymné sa tu používajú termíny *bod* a *bodka, spojovacia čiarka* a *spojovník*. Všimnime si prvú dvojicu, teda termíny *bod* a *bodka*.

V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 110) sa pri slove *bod* uvádza ako 8. význam: „hovor. *bodka* (ako interpunkčné znamienko)", čo znamená, že v hovorovom jazyku sa používa aj výraz *bod* na označenie interpunkčného znamienka bodky. Dnes sa však na pomenovanie interpunkčného znamienka bežne používa iba výraz *bodka*, a to aj

v hovorovom jazyku. V jazykovednej terminológii sa používa termín *bodka,* pomenovanie *bod* v rovnakom význame sa okrem Pravidiel z roku 1931 nespomína už v nijakej ďalšej príručke (a ani predtým u S. Czambela a J. Damborského), takže Pravidlá z roku 1931 tu predstavujú ojedinelý prípad, pričom výnimočnosť sa tu zvyšuje tým, že sa na prvom mieste spomína práve výraz *bod* a na druhom mieste výraz *bodka.* Pravidlá z r. 1931 ako synonymné uvádzajú aj pomenovania *spojovacia čiarka* a *spojovník.* Na prvom mieste je tu dvojslovné pomenovanie *spojovacia čiarka,* ktoré sa v ďalších príručkách nepoužíva, na druhom mieste jednoslovný výraz *spojovník,* ktorý je vo väčšine príručiek a aj sa všeobecne zaužíval. V istom zmysle je tu podobnosť medzi Pravidlami z r. 1931 a J. Damborským, je však medzi nimi aj rozdiel. J. Damborský uvádza dvojicu termínov *spojovník* a *krátka čiarka,* teda popri jednoslovnom pomenovaní aj dvojslovné, podobne aj v Pravidlách z r. 1931 je jednoslovné a dvojslovné pomenovanie, ale v opačnom poradí. Kým Damborský používa dvojslovný termín *krátka čiarka,* Pravidlá z roku 1931 dvojslovné pomenovanie *spojovacia čiarka,* ktoré je bližšie k jednoslovnému termínu *spojovník* (ten vlastne ako derivát predstavuje kondenzáciu — univerbizáciu — dvojslovného pomenovania *spojovacia čiarka).* J. Damborský stojí bližšie k neskoršie zaužívanému stavu s termínom *spojovník* ako označením jedného z interpunkčných znamienok.

Pozornosť si zaslúži aj termín *zátvorky* a za ním v zátvorkách uvedený výraz *pomlčky.* V Pravidlách sa tak uvádza jednak termín *pomlčka* (v jednotnom čísle), jednak *pomlčky* (v množnom čísle) popri *zátvorky,* takže na prvý pohľad sa zdá, že plurálové podoby *zátvorky* a *pomlčky* sú synonymné označenia toho istého interpunkčného znamienka. Ukzuje sa však, že tu nejde o synonymitu, ale o používanie týchto výrazov v rovnakej funkcii, funkčnú identitu. Pravidlá hovoria, že zátvorky () alebo pomlčky — ... — sa kladú, aby sa nimi odlíšila nejaká vstavka, letopočet, objasnenie niektorého výrazu alebo bližšie určenie a pod. od hlavnej myšlienky, teda z hľadiska dnešného vyjadrovania tzv. vsuvky alebo vložené vety. Iba v Pravidlách z roku 1931 sa uvádzajú podoby *otazník* a *závorky,* v ostatných príručkách sú podoby *otáznik* a *zátvorky* a tie sa pevne ustálili v slovenskej jazykovednej terminológii.

Pri termíne *stredník* sa v týchto Pravidlách výslovne poznamenáva: *nie bodkočiarka.* Ako vidieť, prednosť sa tu dávala termínu, ktorý sa v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny eliminoval, a naopak zavrhoval sa termín, ktorý sa neskôr zaužíval, ba dokonca sa stal jediným označením tohto interpunkčného znamienka. Celkove Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 v súvislosti s používaním termínov na označe-

nie jednotlivých interpunkčných znamienok, resp. širšie so spracovaním výkladov o týchto znamienkach, majú z dnešného hľadiska viacero nedostatkov. Je tu neželateľná synonymita termínov *(bod — bodka, spojovacia čiarka — spojovník)*, dáva sa tu prednosť termínu, ktorý sa neujal, a naopak zavrhuje sa termín, ktorý sa zaužíval *(stredník — bodkočiarka)*, sú tu jazykovo nevyhovujúce podoby *otazník, závorky* namiesto *otáznik, zátvorky* a nevhodne sa funkčne totožné pomenovanie *pomlčky* (v pluráli) uvádza popri termíne *zátvorky*, takže vzniká dojem, že sú to synonymné výrazy.

V Pravidlách z r. 1940 (s. 112—121) sa v kap. *Rozdeľovacie značky* uvádza: *bodka, bodkočiarka, dvojbodka, výkričník, otáznik, pomlčka, úvodzovky, spojovník, zátvorky.* Súhrnným termínom je tu dvojslovné pomenovanie *rozdeľovacie značky* so základným členom (určeným výrazom) *značky*, nie *znamienka*, ako je to v iných príručkách. Tento termín sa neujal, ostal obmedzený na tieto Pravidlá. V Pravidlách z r. 1940 sa vylučuje synonymita termínov, pre každé interpunkčné znamienko sa uvádza iba jedno pomenovanie, ktoré sa v ďalšom vývine slovenskej jazykovednej terminológie ustálilo. Do istej miery sa tu už ustaľuje aj repertoár interpunkčných znamienok, lebo sa spomínajú základné alebo „kmeňové" interpunkčné znamienka, ktoré sa vždy spomínajú aj v iných pravopisných a jazykových príručkách.

J. Orlovský v článku *O interpunkcii v slovenčine* (1948/49, s. 223—253) začína svoj výklad konštatovaním, že interpunkčným grafickým značkám sa v doterajšej slovenskej gramatickej literatúre (teda pred r. 1948) nevenovala náležitá pozornosť. Používa tu súhrnný termín *interpunkčné grafické značky* s určujúcimi prídavnými menami *interpunkčné* a *grafické* a určeným podstatným menom *značky*. V zhode s Pravidlami z r. 1940 hovorí o značkách, nie o znamienkach, na rozdiel od týchto Pravidiel však nie o *rozdeľovacích značkách*, ale o *interpunkčných značkách*, resp. presnejšie *interpunkčných grafických značkách*. Zaznamenáva pritom tieto prípady: *bodka, čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, výkričník, otáznik, pomlčka, spojovník, zátvorky, úvodzovky, odsuvník (apostrof)*. Medzi interpunkčné znamienka zaraďuje aj *odsuvník (apostrof)*, ako to pred ním robí J. Damborský. Ten istý autor uvádza vo svojej knižnej práci o slovenskej syntaxi v kap. *Interpunkcia* (1959, s. 115; 1965, s. 154—174) rovnaké interpunkčné znamienka a v rovnakom poradí, nehovorí tu však výslovne o interpunkčných grafických značkách.

B. Letz (1950, s. 87—99) hovorí o rozdeľovacích značkách alebo jednoducho delidlách, ktorými sú podľa neho *bodka, čiarka, bodkočiarka, výkričník, otáznik, pomlčka, tri bodky, úvodzovky, spojovník* a *zátvorky*. Zaznamenáva nové interpunkčné znamienko *tri bodky,*

ktoré sa bežne spomína aj v ďalších príručkách. Predchodcom tu bol J. Orlovský, ktorý pri výklade o bodke v prvej časti (označenej rímskou *I)* hovorí o vlastnej bodke, v druhej časti (označenej rímskou *II)* spomína viac bodiek, ktoré používame v štyroch prípadoch: 1. keď je veta nedokončená, 2. na úradných tlačených listinách, blanketách, formulároch bývajú vybodkované tie miesta, ktoré sa majú vyplniť na základe predchádzajúcich otázok, 3. v slovách vulgárnych, ktoré by mohli vzbudiť verejné pohoršenie, vypíšeme len prvú hlásku, ostatné hlásky vybodkujeme, 4. miesto skratky atď. V prvom a štvrtom prípade ide o používanie troch bodiek, v treťom prípade ich počet kolíše podľa počtu vynechaných hlások, v druhom prípade býva zvyčajne značne väčší počet bodiek na vyplnenie odpovede na otázku.

Pre ďalší vývin v terminológii tejto oblasti mala zásadný význam publikácia *Základná jazykovedná terminológia* (1952, s. 31) s termínom *interpunkcia,* ďalej *rozdeľovacie, interpunkčné znamienka* a s pomenovaniami jednotlivých znamienok: *bodka, výkričník, otáznik, čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, úvodzovky, pomlčka, spojovník, zátvorky, tri bodky.* V Pravidlách z r. 1953 a v ďalších vydaniach (pozri napr. 1971, s. 92—103) sa uvádza kap. *Rozdeľovacie znamienka,* v ďalšom výklade sa hovorí o *rozdeľovacích (interpunkčných) znamienkach* a ďalej v zátvorke sa uvádza termín *interpunkcia,* pričom sa spomínajú rovnaké znamienka, ibaže *tri bodky* ako znamienko sú pred znamienkom *zátvorky.* Podobný stav je v školskej pravopisnej príručke (Oravec — Laca, 1973, s. 144—158). A. Zauner tiež hovorí o *rozdeľovacích znamienkach* (1973, s. 91—105), uvádza ich však v trochu inom poradí: *bodka, čiarka, bodkočiarka, dvojbodka, otáznik, výkričník, zátvorky, úvodzovky.* V Slovenskej gramatike (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 106—112) sa z uvedených *rozdeľovacích znamienok* (používa sa tento termín) nespomína znamienko *tri bodky.*

Repertoár jednotlivých rozdeľovacích a či interpunkčných znamienok a ich pomenovania sú dnes v zásade ustálené podľa stavu, aký sa uvádza v cit. príručke *Základná jazykovedná terminológia* (s cieľom ustáliť túto terminológiu v školskej praxi). Iba najnovšie sa v odbornej literatúre spomína ďalšie interpunkčné znamienko, a to *lomka.* Používa sa v odborných textoch, napr. *Kladné/záporné uplatnenie sémantických príznakov v istom súbore príznakov konštituuje designáciu osobného mena.* Lomka sa kladie medzi dva také pojmy, resp. termíny, ktoré sú na danom mieste úplne rovnocenné, ale do úvahy prichádza v danej situácii len jeden z nich (Horecký, 1979, s. 312). Takto sa k viac-menej ustáleným jedenástim interpunkčným znamienkam, ktoré sa uvádzajú od vydania príručky *Základná jazykovedná terminológia,* pripája dvanáste interpunkčné znamienko. Zatiaľ sa, pravda, toto ďalšie znamienko ešte v normatívnych jazykových príručkách nespomína,

bude ho však potrebné uviesť, aby bol ich prehľad úplný. Z terminologického hľadiska niet pri ňom nijakého problému.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Svätý Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy. 2. diel. 5. vyd. Nitra, Š. Huszár 1930. 226 s.

HORECKÝ, J.: Nové interpunkčné znamienko. Kultúra slova, *13*, 1979, s. 312.

LETZ, B.: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950. 584 s.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

ORLOVSKÝ, J.: O interpunkcii v slovenčine. Slovenská reč, *14*, 1948/49, s. 223—253.

ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. Martin. Osveta 1959. 316 s. — 2. vyd. Bratislava, Obzor 1965. 372 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 600 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

Základná jazykovedná terminológia. Bratislava, Nakladateľstvo SAVU 1952. 64 s.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. 4. vyd. Martin, Osveta 1973. 550 s.

DISKUSIE

Za vhodným výrazom

Ako nazvať obľúbenú detskú hračku?

Vytrvalý čitateľ Kultúry slova a jazykovedných časopisov vôbec A. K. z Radvane nám v liste napísal: „Prosil by som Vašu mienku, resp. Vaše rozhodnutie. Ide o meno detskej hračky, ktorá má naspodku

olovo, takže keď ju postavia na hlavu, hneď skočí do vzpriamenej polohy. Od svojho priateľa prof. Viktora Smoleja viem, že Slovinci majú na túto figúrku veľmi vhodný názov *vstajač*. Podľa toho by u nás mohlo byť *vstavač*, ale to už je meno rastliny z druhu orchideí. — Zašiel som do hračkárskeho obchodu v Banskej Bystrici a tam povedali, že po rusky sa tá hračka volá *nevaľaška*, lebo sa tá bábika nedá zvaliť, a že ju pod týmto názvom aj predávajú. — Za mojich detských čias u nás na hornej Nitre (odkiaľ pochádzam) sme takú hračku (vtedy bývala celkom malá) volali *pandrlák* a *panák*. Bolo by dobre, keby ste našli alebo utvorili priliehavý názov a potom ho rozšírili".

Výzva nášho čitateľa je celkom oprávnená. Slovník slovenského jazyka pre spomínanú figúrku, vyrábanú ako detská hračka, zatiaľ názov neuvádza. Ani v každodennom živote sa taký špeciálny názov, aký je v ruštine a v slovinčine, zatiaľ v spisovnej slovenčine neutvoril, a teda ani neustálil. Pri hľadaní vhodného pomenovania nám pomôže Slovník spisovného jazyka českého IV (ACADEMIA, Praha 1971 — ďalej SSJČ) a Česko-slovenský slovník (2. vyd. Bratislava 1981 — ďalej ČSS). — V SSJČ nájdeme heslové slovo *vstáváček* s takýmto vysvetlením: dětská loutka se zatíženým spodkem, kt. jí umožňuje vstát při povalení. — ČSS, ktorý sa pri výbere hesiel opieral o slovnú zásobu zachytenú v SSJČ, má pri českom slove *vstáváček* slovenské prekladové ekvivalenty *vstávací panák, pandrlák* (detská figúrka). — Slovenský dvojslovný názov *vstávací panák* je síce vecne výstižný, no v danom okruhu nie dosť zručný; so zreteľom na postavenie pomenovanej veci žiadal by sa jednoslovný názov. A ďalej, slovo *pandrlák*, uvádzané ako jeho rovnoznačný hovorový paralelný názov, má širší význam. Poúča o tom Slovník slovenského jazyka: *pandrlák*, -a m. nár. panák z dreva, handár ap. a potom je doklad z Ferdinanda Gabaja: Náš Juro nakreslil pandrláka.

Ešte jeden údaj sme vyhľadali, a to v katalógu Magnet (katalog zboží pro sezónu 1981, 1982 — Zásilkový obchod 532 36 Pardubice). Tam na s. 98—99 k obrázkom 16 a 17 čítame názvy *vstavák prasátko* (16), *vstavák medvídek* (17). Tento údaj pokladáme za zhodný s údajom v SSJČ, ibaže názov nemá zdrobenú podobu. Nezdrobnená podoba sa v katalógu dáva azda preto, lebo príslušná hračková figúrka v podobe prasiatka alebo medvedíka býva dosť veľká; ale ešte pravdepodobnejšie preto, že citový príznak dostáva dvojslovné pomenovanie vo svojom druhom člene *(prasátko, medvídek)*.

Na základe získaných, napospol motivovaných názvov a charakteristiky pomenovanej veci pri jej prípadnom jednoslovnom pomenovaní navrhujeme — po prvé vychádzať (tak ako v češtine) z koreňa slovesa *vstávať*, lebo hračkovú postavičku charakterizuje to, že po prevalení zakaždým rezko vstane, postaví sa hlavou hore — a po druhé

použiť zdrobnenú podobu odvodného pomenovania so zreteľom na celkový ráz a funkciu danej veci. Podľa týchto dvoch požiadaviek nám vychádza, že tú hračkovú bábiku by sme mali volať *vstávačik*. — Ale ani nezdrobnený názov *vstávač*, odlíšený od názvu *vstavač* (kvet) nepokladáme za zbytočný: no ten je v danom prípade priveľmi racionálny (citovo nepríznakový). Zdrobnená podoba *vstávačik* lepšie zodpovedá pomenovanej veci (hračke) a prostrediu, v ktorom sa používa (deti a hravé situácie).

Keby sme citový príznak pomenovania chceli posilniť — a to by bolo celkom vhodné —, dalo by sa uvažovať o pomenovaní *vstávajko*, v ktorom sa prihlasuje ozvena imperatívneho významu. Menej dynamický, no rovnako citovo doplnený by bol názov *stojko*.

Mohli by sme, pravdaže, vyjsť aj z názvu, aký sa uplatnil v ruštine, teda z opisného pomenovania *nevaľaška* a napodobnením priehľadného slovotvorného postupu utvoriť názov *nezvaliačik*. Proti prípadnej námietke, že uplatneniu tejto podoby bráni negatívna predpona *ne-*, treba pripomenúť, že negatívnu predponu má i náš rozprávkový hrdina *Nebojsa*.

Žartovne by sme našu vstávaciu bábiku mohli hádam volať aj *vyskočjanko* (no vynachádzavosť tohto druhu ponechávame už našim deťom a starým mamám . . .).

Z prebraných pomenovaní ako najsúcejšie navrhujeme *vstávačik* a *vstávajko*. — A keďže so zreteľom na uvádzané prípady potrebujeme aj citovo nepríznakový názov, v takom postavení navrhujeme názvy *vstávač, vstávacia bábika*. — Prosíme čitateľov, a to najmä tých, čo sa spolu s deťmi „pasujú" s tou tvrdohlavou bábikou, aby sa na hľadaní vhodného pomenovania zúčastnili. Je celkom dobre možné, že nás v hľadaní prekvapia práve naši menší a celkom malí používatelia slovenčiny — tí, ktorým sa jazýček ešte len rozväzuje.

Gejza Horák

ROZLIČNOSTI

Sobáš, sobášny — svadba, svadobný

Pozorovanie živej jazykovej praxe a výpiskového materiálu ukazuje, že na pomenovanie aktu uzavretia manželstva sa používajú slová *sobáš* a *svadba* ako synonymné. Terminologicky sa však rozlišujú. Na pomenovanie obradu uzavretia manželstva sa ustálilo slovo *sobáš* a tak sa aj používa v praxi inštitúcií poverených vykonávaním tohto obradu. Terminologizované sú aj príslušné odvodeniny *sobášiť, sobášiaci* (osoba oprávnená sobášiť), *sobášny obrad, sobášny príhovor,*

sobášna miestnosť, sobášna sieň (porov. publikáciu Aktívy pre občianske záležitosti, Bratislava, Osveta 1960), *sobášny list* (úradný doklad o uzavretí manželstva), *sobášnosť* (počet uzavretých manželstiev); ustálené je aj slovné spojenie *sobášny podvodník.*

V bežnej jazykovej praxi sa vo význame „sobáš", „sobášny" silne presadzujú ako synonymné slová *svadba, svadobný,* prípadne ďalšie odvodeniny (porov. používanie slova *svadobný* namiesto *sobášny* pri spomínaných slovných spojeniach *sobášny obrad, príhovor, sobášna miestnosť, sieň).* Bez synonymných náprotivkov ostávajú iba výrazy *sobášiť/zosobášiť, sobášiaci, sobášny list, sobášnosť, sobášny podvodník.*

Slovo *svadba* je na rozdiel od slova *sobáš* viacvýznamové. Je neterminologickým synonymom slova *sobáš,* pričom jeho základným významom je „hostina (obyčajne spojená s rozličnými obradmi, úkonmi, zvykmi), ktorá sa koná po obrade uzavretia manželstva, po sobáši". V tomto význame nie je slovo svadba synonymné so slovom *sobáš.* Ukazujú to aj spojenia *vystrojiť veľkú, tichú, skromnú* ap. *svadbu,* frazeologizmus *najesť sa ako na svadbe* aj prídavné mená súvisiace s týmto významom podstatného mena *svadba: svadobná hostina, svadobný stôl, svadobný dom.* Sem možno zaradiť aj odvodené slovo *svadobka.* Je zaujímavé, že odvodeniny od slova *sobáš* sa neuplatňujú ani v tých prípadoch, keď ide o súvis s vlastným obradom uzavretia manželstva, teda so sobášom. Napr. *svadobné piesne, svadobný pár, svadobný sprievod, svadobčania, svadobné oznámenie* (teda oznámenie o konaní sobáša), *svadobná kytica, strieborná, zlatá, diamantová* atď. *svadba, svadobný dar.* Viac so sobášom ako so svadobnou hostinou súvisia aj slovné spojenia *svadobná cesta, svadobná noc.* Je to zrejme dôsledok toho, že vo všeobecnosti sa slovo *svadba* chápe širšie, t. j. ako súhrn všetkých náležitostí spojených s obradom uzavretia manželstva. Podobný širší, zhrnujúci význam má aj krajové slovo *veselie.* Menej frekventované sú v tejto súvislosti aj výrazy *ísť na sobáš, výročie sobáša,* ustupujú výrazy *sobášne šaty, sobášny závoj, sobášny prsteň, sobášiť sa* (dnes častejšie *mať svadbu*); zastaralo aj odvodené slovo *rozsobáš* (t. j. rozvod).

V súčasnom úze je teda synonymia slov *sobáš, sobášny, svadba, svadobný* v neterminologickej oblasti obmedzená v prospech slov *svadba, svadobný,* prípadne ďalších odvodenín, čo pravdepodobne vyplýva zo širšieho chápania významu slova *svadba.* Platnosť termínov treba pritom plne rešpektovať.

Elena Smiešková

Nové slová s predponou disko-

Podstatným menom *diskotéka* sa označuje predovšetkým súbor, zbierka gramofónových platní, prípadne aj zvukových záznamov na pásoch. Svojou druhou časťou (*-téka*) sa slovo *diskotéka* zaraďuje do skupiny slov ako *bibliotéka, fonotéka, filmotéka, glyptotéka.* Najstaršie a najznámejšie z nich je slovo *bibliotéka,* ktoré by sme mohli vyložiť ako „sklad, úložňa kníh" a veľmi jednoznačne nahradiť domácim slovom *knižnica.* Vo *fonotéke* sú uložené zvukové záznamy všetkého druhu, teda ide o slovo so širším významom než *diskotéka. Filmotéka* je zariadenie, kde sú uložené a odborne spracované filmy. V *glyptotéke* sú uložené rezbárske umelecké diela. Slovo *kartotéka* sa z tohto radu mierne vymyká, lebo v prvom rade nejde o miesto, ale jednoducho o súbor kariet; až v prenesenom význame sa slovom *kartotéka* označuje aj miestnosť, kde sú uložené kartotéky.

Prvá zložka slova *diskotéka* je odvodená od starogréckeho slova *diskos,* ktoré má pokračovateľa v názve športového náradia — *disk.*

V súčasnom jazyku má však slovo *diskotéka* aj iný význam. Označuje sa ním hudobné podujatie, spravidla spojené s tancom, pri ktorom sa hudba reprodukuje z platní alebo pásov a pri ktorom dôležitú úlohu má sprievodné slovo. Tento slovný sprievod aj celú réžiu podujatia obstaráva osoba, ktorá sa označuje anglickým slovom *discjockey,* resp. v adaptovanej podobe *diskdžokej.* V novšej slovenčine sa dosť hojne používa pomenovanie *diskotekár.* O názvoch *diskdžokej* a *diskotekár* už písal v Kultúre slova I. Masár (Kultúra slova, 7, 1973, s. 255—256) a L. Dvonč (Kultúra slova, *12,* 1978, s. 360—362). K argumentom, ktoré sa uvádzajú v uvedených príspevkoch, treba ešte dodať, že v anglickom názve *discjockey* je zrejmá značná dávka obraznosti, ak sa slovo *jockey — džokej,* ktoré pôvodne znamenalo „jazdecký pretekár, odborník na pretekárske kone", ale aj „človek, ktorý sa vyzná v rozličných veciach" (okrem iného aj podvodník, klamár), používa na označenie sprievodcu a režiséra hudobného programu. V slovenčine niet takej obraznosti pri tvorení odborných názvov, preto aj z tohto hľadiska pokladáme za primeranejšie používať slovo *diskotekár.*

Ako vidieť z doterajších poznámok, slovo *diskotéka* i *diskotekár* majú vlastne dva významy. V prvom význame sa slovom *diskotéka* označuje zbierka gramofónových platní a slovom *diskotekár* správca, vedúci takejto zbierky (porov. dvojicu slov *bibliotéka — bibliotekár).* V druhom význame, ktorý je v súčasnosti oveľa častejší, slovom *diskotéka* sa označuje hudobné podujatie a slovom *diskotekár* vedúci tohto podujatia.

Od podstatného mena *diskotéka* možno utvoriť prídavné meno *diskotékový,* a to v obidvoch významoch. Ale aj tu sa oveľa častejšie vy-

skytuje možnosť hovoriť o diskotéke v druhom význame. Mohli by sme mať spojenia *diskotéková zábava, diskotékový program, diskotékový tanečník.* V hovorovom styku sa však takéto prídavné mená skracujú, resp. používa sa namiesto nich len prvá časť, a to v podobe *disko-*. Je to podobný prípad, ako keď namiesto *fotografické potreby* hovoríme *fotopotreby,* namiesto *fotografický amatér* používame výhradne pomenovanie *fotoamatér.*

Ba niekedy ideme ešte ďalej a zložku *foto* používame aj ako samostatné slovo, napr. v označení predajne *foto — kino.* V takejto súvislosti možno použiť aj zložku *disko: Letia skladby tých skupín, ktoré v súčasnosti už nechcú mať s disko nič, hoci práve týmto žánrom sa preslávili.*

Predpona *disko-* sa používa v takých slovách ako *diskozábava, diskoples, diskohudba, diskorytmus,* ale aj *diskosnahy, diskoreči, diskošaty, diskoúčes, diskoštýl.* Jestvuje aj prídavné meno *diskoplesový.* Skoro všetky tieto slová možno doložiť z článku *Diskoreči pri hudbe a pri tanci* uverejnenom v Smene 16. 2. 1982:

Robil som napríklad šesť rokov v Lucerne pre tri a pol tisíc ľudí *diskotekára,* ale to neboli *diskoplesy.* Na Slovensku sa návštevníci *diskozábav* lepšie pohybujú, tancujú. *Diskotanec* je podľa mňa obrazom duše človeka, je jasným vyjadrovacím prostriedkom typu jednotlivca. Aké je vekové zloženie *diskotanečníkov?* U nás je *diskohudba* teraz v rozkvete. Dospelí si napríklad radi zatancujú na pretekoch vo vinárňach a *diskorytmus* im nerobí problém. Čo by si doprial *„diskosnahám"* ľudí?

Ako sme už naznačili, sú tu vlastne dve skupiny slov. Do prvej patria tie, v ktorých sa predponou *disko-* špecifikujú pojmy priamo súvisiace s diskotékou (*diskohudba, diskotanec*), kým do druhej skupiny patria slová utvorené príležitostne, so zrejmým úmyslom udržať štýlové zaradenie celého príspevku (*diskoreči, diskosnahy*).

Slová v obidvoch skupinách majú výrazné štylistické zafarbenie. Nepatria do odborného jazyka, ale pri jazykovej komunikácii medzi záujemcami o *disko* slúžia dobre svojmu cieľu.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

O návrhoch na reformu nemeckého pravopisu

V *Lingvistických štúdiách* (Lingvistische Studien), ktoré vydáva Ústredný jazykovedný ústav AV NDR, vyšli v roku 1981 dva zväzky venované otázkam reformy nemeckého pravopisu (Sprachwissenschaftliche Untersuchungen zu einer Reform der deutschen Orthographie). Chceme o týchto štúdiách aspoň v krátkosti informovať našich čitateľov.

Štúdie predstavujú výsledky výskumov, ktoré sa vykonali v tejto oblasti za posledné roky. Autori štúdií sa zaoberajú predovšetkým jazykovednými problémami reformy nemeckého pravopisu a tam, kde to pokladajú za potrebné, predkladajú aj návrhy na nové úpravy. Autormi základnej štúdie *Úvod do výskumov k reforme nemeckého pravopisu* sú Dieter Nerius a Jürgen Scharnhorst. Táto široko koncipovaná štúdia sa zaoberá základnými otázkami súvisiacimi s reformou nemeckého pravopisu. Konštatuje sa v nej, že vedecké výskumy, ktoré majú pripraviť pravopisnú reformu, musia nevyhnutne vziať do úvahy úzke súvislosti medzi normou písania a ostatnými normami spisovného jazyka. Predovšetkým treba zodpovedať otázku, ako v ortografii pôsobia faktory, ktoré majú vplyv na normu spisovného jazyka. Pod pojmom spisovný jazyk rozumejú autori takú formu existencie jazyka, pri ktorej je prítomný uvedomený a záväznejší vzťah k norme a ktorá spĺňa mnohostrannejšie funkcie ako hovorový jazyk (Umgangssprache) a nárečie. Ďalej sa autori nakrátko zmieňujú o vzniku nemeckého spisovného jazyka.

Značná časť základnej štúdie je venovaná vývinu v okruhu fonémy a grafémy. V 18. storočí bola ortografia nemčiny relatívne ustálená. Bola tu však otázka, v ktorej oblasti Nemecka bola výslovnosť nemčiny vzorná. Autori citujú Goetheho, ktorý zastával názor, že najlepšia výslovnosť je v severnom Nemecku. Súhlasia s touto mienkou a nazdávajú sa, že to bolo preto, lebo horná nemčina mala v severnom Nemecku charakter cudzieho jazyka a učila sa zväčša podľa písaného textu. Výsledok bol, že medzi fonémami a grafémami bola v tejto oblasti Nemecka väčšia korešpondencia ako v iných oblastiach. Jednotná výslovnosť, ktorá sa kodifikovala na konci 19. storočia, sa opierala predovšetkým o výslovnostnú normu, ktorá sa utvorila v divadlách. Avšak ani tým, že sa výslovnostná norma priblížila písanej norme, nevznikla absolútna korešpondencia medzi fonémami a grafémami. Autori štúdie potom podrobne hovoria o príčinách, prečo sa v pravopise konzekventne nepresadil fonetický princíp, ako to navrhol K. Duden.

Pokiaľ ide o vzťah pravopisu k lexike, autori štúdie hovoria, že každá lexéma, ktorá vstupuje do systému spisovného jazyka, si vyžaduje rad rozhodnutí o sebe. Podrobne uvádzajú, ktoré rozhodnutia treba urobiť, aby sa lexéma stala súčasťou slovnej zásoby spisovného jazyka, napr. či ide o jednoslovnú alebo viacslovnú lexému, do ktorého slovného druhu nová lexéma patrí. Ďalej treba riešiť otázku vzťahu fonéma — graféma, otázku rozdeľovania slov a pod.

Vo vzťahu pravopisu k syntaxi vystupuje do popredia otázka interpunkcie.

Vážnu úlohu zohráva ortografia na poli jazykovej kultúry. Pritom má ortografická norma oproti norme ostatných čiastkových jazykových systémov niektoré osobitosti. Od začiatku je spojená so spisovným jazykom a je vlastná iba jemu. Keďže sa prejavuje vo vysokom stupni záväznosti, úzus a norma sa veľmi priblížili. Ortografická norma má v porovnaní s normou iných čiastkových jazykových systémov najvyšší stupeň invariantnosti, a teda aj najnižší stupeň variability. Je to stabilná norma, ktorú v súčasnosti možno zmeniť iba vedomým zásahom, t. j. pravopisnou reformou.

Súčasná nemecká ortografia bola kodifikovaná v roku 1901. Odvtedy už uplynul dosť dlhý čas na to, aby bolo možné znova uvažovať o základných jazykovedných problémoch ortografie. Je tu napr. otázka, ako môže jazyko-

veda pôsobiť na vývin ortografie. Podľa názoru autorov štúdie treba otázky pravopisnej reformy vidieť v rámci problémov jazykovej kultúry. Čím lepšie budú nové pravidlá premyslené, tým dlhšie zostanú v platnosti. Do hry tu vstupuje aj ekonómia vzdelania. Na osvojenie si ortografie sa využíva značná časť spoločenského vzdelávacieho fondu. Preto by bolo neekonomické častými reformami znehodnocovať získané pravopisné vedomosti. Norma písania a jej realizácia v grafickom úze sa musia dostať do produktívneho vzájomného vzťahu. To je jedna z hlavných úloh jazykovej kultúry vo vzťahu k ortografii. Aby sa takéto vzájomné pôsobenie skutočne docielilo, je potrebné vykonať výskumy celospoločenského používania písaného jazyka. Z týchto výskumov, ktoré treba urobiť vo všetkých oblastiach komunikácie (vzdelávanie, veda, umenie, tlač, správa, výroba atď.), sa získavajú nielen spoľahlivé údaje o diskrepanciách medzi kodifikovanou normou a jej používaním, ale aj základ pre hypotézy o vývinových tendenciách v písanom jazykovom prejave.

V ďalšej časti autori štúdie hovoria o problémoch platnej ortografie. Tieto problémy rozdeľujú do niekoľkých častí. Prvá časť rieši otázku vzťahu fonéma — graféma. Tu je pre nich mimoriadne problematický pomer medzi fonémami *z*, *s* a grafémami *s*, *ss*, *ß*. Inou otázkou je vzťah fonémy a grafémy v cudzích slovách, napr. písanie grafém *ph*, *th*, *rh* v takých slovách, ktoré sa už v nemčine udomácnili a ktoré vykazujú značný stupeň frekventovanosti. Ďalšou vecou, ktorú treba nevyhnutne vyriešiť, je problém oddeleného alebo neoddeleného písania lexikálnych jednotiek. Skúsenosti ukazujú, že priam denne vznikajú mnohé okazionálne slová, ktoré sú pre svoju dĺžku často ťažko čitateľné. Grafické označenie podstatných mien veľkými začiatočnými písmenami nadobudlo v nemčine takú komplikovanosť, že sa táto otázka stala hlavnou požiadavkou reformačných úsilí po roku 1945. Nemčina je totiž jediný európsky jazyk, v ktorom sa podstatné mená píšu s veľkým začiatočným písmenom. Dánčina, v ktorej sa podľa nemeckého vzoru písali podstatné mená tiež s veľkým začiatočným písmenom, prešla roku 1948 na písanie podstatných mien s malým začiatočným písmenom. Príčina ťažkostí leží v dynamike jazyka, keďže slová ustavične prechádzajú z jedného slovného druhu do iného. Iným problémom pri reforme nemeckého pravopisu, s ktorým majú používatelia jazyka ťažkosti, sú pravidlá grafického rozdeľovania slov. Ťažkosti vznikajú napr. vtedy, keď sa rozdeľovanie kompozít, ktoré sa má urobiť na základe morfematického princípu, dostane do protikladu so sylabickým princípom. Veľké problémy spôsobujú aj komplikované interpunkčné pravidlá.

To, čo sa v základnej štúdii o otázkach reformy nemeckého pravopisu naznačilo a čo sme sa usilovali v heslovitej forme priblížiť našim čitateľom, sa veľmi podrobne a na konkrétnych príkladoch rozvádza v ďalších štúdiách. G. Meinhold a E. Stock sa zaoberajú otázkami v okruhu vzťahu fonéma — graféma. Obsahom štúdie K. Hellera je reforma nemeckého pravopisu na poli písania cudzích slov. W. Hofrichter venuje svoju štúdiu problémom grafického rozdeľovania slov. Štúdia D. Neriusa sa zaoberá otázkami ortografickej reformy pri písaní veľkých a malých písmen vo všeobecnosti. Čiastkovej otázke nových úprav pri písaní veľkých a malých písmen v rámci písania veľkých písmen pri podstatných menách je venovaná štúdia P. Ewalda. Na

otázky, čo písať dovedna a čo osobitne, sústreďuje vo svojej štúdii pozornosť D. Herberg. R. Banduschová predkladá vo svojej štúdii výsledky výskumov v oblasti interpunkcie. Nie je možné na tomto mieste podrobne sa rozhovoriť o jednotlivých štúdiách. Chceme iba upozorniť, že všetky sú fundované a predkladajú riešenia ilustrované bohatým materiálom. V prvých častiach štúdií sa podáva informácia o teoretických základoch a charakterizuje sa predmet výskumu (napr. čo je cudzie slovo). Potom sa formuluje problém, ktorý sa má skúmať. Druhé časti štúdií predstavujú a analyzujú platné ortografické pravidlá v príslušnom okruhu. Prehľadne sa poukazuje na všetky základné pravidlá a na dôležité jednotlivé pravidlá. V tretích častiach štúdií sa vypracúvajú zásady, ktoré autori pokladajú za mimoriadne dôležité pre novú úpravu pravidiel. Štvrté časti jednotlivých štúdií skúmajú rozličné možnosti, ktoré prichádzajú do úvahy pri riešení daného problému. Rozličné možnosti riešenia sa označujú ako varianty: 1. variant, ktorý je blízky tradičnému riešeniu, teda takému, aké obsahuje súčasná platná kodifikácia ortografie; 2. variant, ktorý sa síce značne odlišuje od terajšieho riešenia, ale nerozchádza sa s ním zásadne; 3. variant, ktorý sa zásadne odchyľuje od terajšieho riešenia. Piate časti štúdií obsahujú návrhy na konkrétne riešenie. Dokazuje sa v nich, prečo sa spomedzi rozličných možností riešenia vybrala ako optimálna práve istá možnosť. Návrh na riešenie má charakter hypotézy. Napokon sa v štúdiách podávajú pravidlá, ktoré umožňujú a pripravujú začlenenie jednotlivých návrhov do nového diela o ortografických pravidlách. Ako by sa realizácia jednotlivých návrhov na pravopisnú reformu premietla v praxi, to sa v publikácii prakticky demonštruje v ukážkach textov z rozličných oblastí používania jazyka.

Na záver vyslovujeme presvedčenie, že jazykovedci NDR pristupujú k otázke reformy nemeckého pravopisu veľmi vážne, o čom svedčia uvedené štúdie, ktoré predstavujú hodnotné teoretické i praktické východiská, na základe ktorých bude možné úspešne vykonať reformu pravopisu. Táto reforma rozhodne nebude — ako vidieť z predchádzajúcich štúdií — nijakým unáhleným krokom bez príslušnej širokej teoretickej prípravy.

Štefan Michalus

Poznámky k interpunkcii v texte jedného odborného prekladu

[ELEKES, L.: Ponímanie dejín v buržoáznej vede a kultúre. Prel. M. Zágoršeková. Bratislava, Pravda 1980. 480 s.]

V Nakladateľstve Pravda vyšla v rámci kritiky buržoáznej ideológie a revizionizmu teoreticky náročná knižka o chápaní dejín v buržoáznej vede a kultúre. Je to preklad z maďarčiny, ale naše poznámky k jazyku prekladu nepôjdu konfrontačným smerom, nebudeme teda hovoriť o adekvátnosti prekladu, ale o texte, ako by ho z jazykovej stránky vnímal bežný čitateľ.

1. Vedecká náročnosť textu sa odrazila i v jeho jazykovej stránke, a to z viacerých aspektov. Zložitosť vetnej stavby kládla isté nároky najmä na interpunkciu a vôbec na členenie textu. Preto sa hneď zmienime o tom, ako sa prekladateľ a redaktorky publikácie vyrovnali s touto stránkou publikácie.

Celkove možno konštatovať, že úmerne so syntaktickou náročnosťou textu rástla i neistota najmä v kladení čiarok, a tak čiarky sa píšu v texte i tam, kde to nie je náležité. V knihe sa napr. podľahlo tendencii, ktorá je dosť rozšírená, a to tendencii klásť čiarky v jednoduchej vete aj pred vylučovacou spojkou *alebo* i pred jej variantom *či*, hoci Pravidlá slovenského pravopisu túto prax zreteľne odmietajú (porov. § 169 v ktoromkoľvek vydaní Pravidiel). Rovnako sa na viacerých miestach nerešpektovalo pravidlo o nepísaní čiarky pred spojkou *ani, ako, aj* v štandardných situáciách vo vete. Uvedieme niekoľko takých miest v texte: ... *a podobných úsilí, či očakávaní* [s. 17]; *nebudeme rozoberať Heglov systém dialektiky, a n i analyzovať...* [95]; *objavenie nových problémov, a l e b o rozpracovanie...* [97]; *patril daný smer, a l e b o daná osoba...* [197]; *neboli cudzie buržoáznej vede, a n i buržoáznemu vzdelaniu, č i celkovému spôsobu myslenia* [323].

2. V niektorých vetách sa čiarky umiestňujú naozaj bezdôvodne (azda pod vplyvom originálu, ale jazykový redaktor publikácie by sa nemal dať v tomto smere ovplyvňovať, lebo ten už s originálom nepracuje, napr.: ... *aj v oblasti filozofie,* /!/ *podľa toho, do akého tábora* /197/; *nakoniec ju však predsa prijal, sčasti preto, že bolo realitou a sčasti preto...* (209 — čiarka pred prvým *sčasti* nepatrí, pred spojením *a sčasti* zas áno, lebo sa končí vedľajšia veta); *vzorne sleduje politiku,* /!/ *hlavne v Eorópe,* /!/ *a vyvodzuje* /209/; *polarizácia názorov trvá i ďalej,* /!/ *s tým rozdielom...* /342/; *a to ide vlastne aj v súčasnosti,* /!/ *napriek tomu...* /357/; *ktoré umožnili jeho šírenie,* /!/ *napriek tomu...* /370/; *ba až nemožnosť zovšeobecňovať dejiny,* /!/ *čo i len z hľadiska...* /425/; *na jednej strane,* /!/ *či je vôbec pravda...* /434/; *podľa nášho názoru,* /!/ *práve živý dejinný proces...* /435/; *a neraz veľmi ostro,* /!/ *podľa toho...* /443/; *historik ako jeden z nositeľov dedičstva kultúry ľudstva* /!/ *je zároveň...* /449/; *pri realizácii potrebného aparátu prameňov, alebo,* /!/ *že by sme nebrali...* /99/; *nie je nič nové hľadať príbuznosť...* /184/; ... *nie je len mechanickým procesom,* /!/ *ako napr. pohyb atómov* /218/.

3. Pri grafickom zachytení súvetia platí pravidlo, že vedľajšie vety bývajú od hlavnej vety oddelené čiarkou. Na toto pravidlo sa často zabúda vtedy, keď v hlavnej vete na jej konci je parentéza /vsuvka/ a keď táto parentéza je oddelená pomlčkami, napr.: ... *zvlášť výrazne sa to prejavuje u tých analytikov — ako je napríklad Danto — ktorí principiálne odmietajú...* /374/. Odčlenenie vedľajšej vety pomlčkou po mene *Danto* nestačí, za pomlčkou treba ešte položiť čiarku (*Danto—, ktorí*). Čiarka oddeľujúca vedľajšiu vetu od ostatného súvetného celku chýba aj v týchto súvetných konštrukciách: *Preto musíme brať s veľkou rezervou úvahy Iggersa, ktorý chce teraz vidieť — na rozdiel od starších prác — odvolávajúc sa...* /185/ (čiarka patrí za pomlčkou po tvare *prác*, aby sa odčlenila vedľajšia veta uvedená zámenom *ktorý* od prechodníkovej konštrukcie na čele s tvarom *odvolávajúc sa*). Iné príklady: *Odhliadnuc od diskusií o jeho začiatočnom pôsobení — keď sa ešte zaujímal o niektoré otázky chápania dejín — väčšina bádateľov* (192 — čiarka patrí za pomlčkou za tvarom *dejín*). — *Aj v tejto súvislosti vidíme — ako napokon všade inde — že* (správne: *inde —, ... —* 431).

4. V zložených substantívnych syntagmách jeden zo závislých členov môžu tvoriť aj tvary ukazovacieho zámena *ten*. V takejto syntagme sa medzi jed-

V knihe, o ktorej je reč, sme našli interpunkčne a konštrukčne takto stavanú syntagmu: ...*sa buržoázna veda neoslobodila od tých, pre ňu neriešiteľných antinómií* (s. 56). Prekladateľ knižky tu čiarku uplatnil asi preto, že prívlastok *neriešiteľný* má pri sebe predložkové spojenie *pre ňu* a celú konštrukciu chcel odčleniť od tvaru ukazovacieho zámena *tých*. Táto čiarka je zo syntagmatického hľadiska nenáležitá, ale nenáležitý je tu aj prívlastok s predložkovou väzbou; ten treba premeniť na prívlastkovú vedľajšiu vetu takto: ...*od tých antinómií, ktoré sú pre ňu neriešiteľné*... Podobný prípad predstavuje zložená syntagma na s. 36, ktorú prekladateľ interpunkčne upravil takto: *tieto, mimochodom veľmi vyhranené, príklady*... Tým, že rozvitý prívlastok *mimochodom veľmi vyhranené* autor odčlenil čiarkami, vnucuje čitateľovi, aby chápal túto syntagmu ako vsuvku, ale logicky ani syntakticky by sme tu vsuvku (parentézu) nepredpokladali. Celá syntagma bez čiarok bude vyzerať takto: *tieto mimochodom veľmi vyhranené príklady*. Konštrukčne možno túto zloženú syntagmu upraviť aj takto: *tieto príklady, hoci (i keď) veľmi vyhranené*... Hoci toto uvažovanie patrí už viac do syntaktickej roviny, dotýkame sa tejto konštrukcie aj v rámci interpunkcie, lebo obidva aspekty jazykovej správnosti sú závislé jeden od druhého: nepochopenie syntagmatického princípu spôsobuje chybu aj pri uplatňovaní interpunkcie v syntaktickej stavbe viet a súvetí.

5. Z hľadiska interpunkcie nie je doteraz jednoznačne vyriešené postavenie uvádzacích predložkových spojení *po prvé, po druhé* atď. vo vete. V posudzovanej publikácii sa toto slovné vyjadrenie poradia od ostatných častí vety oddeľuje (napr. *Po prvé, je vôbec pravda, že... A po druhé, je pravda, že...* (s. 52). — ...*po prvé, snažil sa oveľa dôslednejšie... poukázať... Po druhé, skúmal človeka*... (s. 94) — *Po prvé, že toto chápanie dejín získalo*... (s. 199) — ...*tu môže byť história užitočná, poprvé, opisom udalosti* (s. 344) — ...*po prvé, aby sa jednotlivé kultúry...; po druhé, aby sa časti tohto celku*... (s. 359).

Spojenia *po prvé, po druhé* atď. nie sú vetnými členmi, majú povahu častíc a možno ich významovo zaraďovať k časticiam *predovšetkým* (= po prvé), *ďalej* (= po druhé), *potom* a pod. Tieto častice — ako ukazuje jazyková prax — sa od vety, v ktorej sa vyskytujú, neoddeľujú čiarkou, napr.: *Predovšetkým sa musíme sústrediť na plnenie úloh (= Po prvé, v prvom rade sa musíme...), po druhé (= potom, ďalej) musíme dbať na poriadok na pracovisku; po tretie musíme*... Predložkové spojenia *po prvé, po druhé* atď. nemusia vždy stáť na začiatku vety, napr.: *Na pracovisku sa musíme po prvé (predovšetkým, najmä) sústrediť na plnenie úloh.*

Z porovnania spojení *po prvé, po druhé* atď. so synonymnými časticami vychodí, že tieto uvádzacie (vypočítavacie) spojenia nie je potrebné oddeľovať vo vete čiarkou.

6. Ako je niekedy ťažké vhodne členiť zložitú súvetnú konštrukciu, názorne ukazuje tento text (s. 7): *Ale to už je celkom iná otázka — ktorá poukazuje na svetonázorové a vedecké stanovisko, a v neposlednom rade aj voľbou medzi vedľa seba jestvujúcimi a vzájomne súťažiacimi spoločenskými sústavami: kapitalizmom a socializmom — kto a akú dôležitosť pripisuje faktu vzniku socialistickej svetovej sústavy. Napríklad: či sa niekto uspokojí s*

pseudovedeckou objektivistickou faktografiou, s čistým opisom údajov alebo...

V tomto odseku sú podľa nášho názoru nevhodne použité interpunkčné znamienka, ktoré majú rozčleňovať text: po slove *otázka* patrí čiarka, lebo za ním nasleduje vzťažné zámeno *ktorá (otázka, ktorá...)*; za tvarom *sústavami* je vhodnejšia pomlčka *(sústavami — kapitalizmom a socializmom)*; za tvarom *socializmom* by bola vhodnejšia dvojbodka *(socializmom: kto a akú...)* alebo ešte vhodnejšie by bolo zopakovať slovo *otázka* (... *socializmom, a to otázka, kto...*); pokračovanie slovom *Napríklad* po bodke (...*sústavy. Napríklad:)* je z logického i syntaktického hľadiska nefunkčné; medzi tvar *údajov* a spojku *alebo* nepatrí čiarka *(údajov, alebo)*, lebo pred spojkou *alebo* sa v tomto prípade čiarka nepíše.

7. V rozbore sme poukázali na interpunkčne závažnejšie miesta v odborne i prekladateľsky veľmi náročnom texte. Ukazuje sa, že pri redakčnom spracovaní takéhoto náročného textu všeličo nemožno ani pri najväčšej pozornosti ustrážiť ani z interpunkčného hľadiska. Viaceré chyby vyplynuli z nedostatočnosti alebo neujasnenosti interpunkčných kritérií v Pravidlách slovenského pravopisu, ale mnohé z chýb idú na vrub nerešpektovania Pravidiel (ide najmä o zbytočné písanie čiarok pred spojkami *alebo, či, ani, aj* v jednoduchej vete). Iné chyby vyplynuli zo syntaktickej nedotiahnutosti viacerých konštrukcií, viet a súvetí.

Keďže ide o vedecky a ideologicky dosť závažné dielo, bude osožné vrátiť sa k jeho textu a posúdiť ho aj z gramatickej stránky. To urobíme v jednom z ďalších čísel tohto časopisu.

František Kočiš

SPYTOVALI STE SA

Vedľajšia veta so spojkou takže. — Vety so spojkou *takže* sa v gramatikách a učebniciach slovenčiny nevykladajú rovnako. Dakedy sa ani neuvádzajú v žiadnom type súvetí. Ako treba postupovať pri vetnom rozbore?

Spojka *takže* je podraďovacia; uvádza vedľajšiu vetu, ktorá je dôsledkom realizácie deja alebo vlastnosti deja hlavnej vety. Preto sa dá nahradiť vzťažným výrazom *v dôsledku čoho*. Príklady: *Od veľkej rýchlosti zakrúti sa im hlava, t a k ž e sa nevydržia dlho viesť.* (Jančová) — *Jeden bol ďaleko vpredu, t a k ž e ho Ján Lotár videl len kedy-tedy medzi stromami, zohnutého, s automatom v ruke.* (Mináč) — *Betka podišla niekoľko krokov bližšie, t a k ž e stála na dva kroky od Adama.* (Jégé) — *Článok som prečítal niekoľkokrát, t a k ž e ho viem takmer naspamäť.* (Zúbek) — *Predavačka ho zahriakla, t a k ž e vzápätí pustil jablko nazad.* (Žáry)

Príklady na spájací výraz *v dôsledku čoho* možno nájsť v odborných textoch. Napríklad: *Vedecký dôkaz je v podstate samozrejmosť ako súvis predbežných poznatkov, v d ô s l e d k u č o h o syntetická empíria predpokladá analytickú empíriu...* (J. Cíger)

Spojka *takže* sa správne opisuje v Slovníku slovenského jazyka (IV, 1964, s. 488). Vety uvedené spojkou *takže* sa hodnotia ako vedľajšie vety v rámci dôsledkového súvetia v Slovenskej gramatike (5. vydanie, 1968, s. 407).

Jozef Ružička

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *16*, 1982, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1982.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA